

DH 4533

A GYORI IZRAELITA HITKÖZSÉG
TÖRTÉNETE

(1930—47)

Írta:
DOMÁN ISTVÁN

BUDAPEST, 1979

Megyei Könyvtár

197934

*

GYŐR

*

44-1447

A GYÓRI IZRAELITA HITKÖZSÉG TÖRTÉNETE

(1930 - 47)

TÖRTÉNETE

(1930-1947)

DOMÁN ISTVÁN

Scheiber Sándor előszóval

44

BUDAPEST, 1979

A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓ HITKÖZSÉGEK
MONOGRÁFIÁI

Szerkeszti: Scheiber Sándor

9.

A GYŐRI IZRAELITA HITKÖZSÉG TÖRTÉNETE
(1930—47)

Megyei Könyvtár Győr

0 000000 491082
9021 Győr Baross Gábor u. 4.

**A GYŐRI IZRAELITA HITKÖZSÉG
TÖRTÉNETE
(1930—1947)**

15-20-1991

Írta:

DOMÁN ISTVÁN

Scheiber Sándor előszavával

**ORSZÁGOS ISKOLA ÉS KÖZNEVELÉSI TITKARSÁG
BUDAPEST, 1979**

Megyei Könyvtár

197934

GYŐR

BH 4533

1989-06-21

Megjelenik

a Memorial Foundation for Jewish Culture

költségén

ISSN 0580—8715

ISBN 963 7010 14 9

**A MAGYAR IZRAELITÁK
ORSZÁGOS KÉPVISELETÉNEK KIADÁSA**

ELŐSZÓ

A győri hitközség története megjelent vagy öt évtizeddel ezelőtt (*Kemény József: Vázlatok a győri zsidóság történetéből.* Győr, 1930.). Időben írta meg, mert ma már nem használhatná a hitközségi levéltárat. Figyelemreméltó az előszó, amelyben Kallós Henrik leszögezi: „*Országos zsidó levéltárunk ma sincs*”. Ha lett volna, a fővárosban bizonyára megmenekül a pusztulástól. Mi már csak a maradványokat gyűjthetjük össze.

A győri hitközség kérésére írtuk meg folytatását 1930–1947-ig. Külön is meg kellene okolnunk megjelentetését, hiszen akármelyik monográfiát folytathatnók. Talán az igazolja, hogy Győr az elsők között támadt fel a romokból, de mindenesetre első volt, amely emlékművel örökítette meg az országban mártírjai emlékét.

A monográfia szerzője, Domán István, képzett történész, aki már eddig is bizonyította erre való hivatottságát (*MIOK Évkönyve.* 1975/76. 57–66.).

Bizonyára érdeklődéssel fogják forgatni a győri túlélők, a Győrből elszármazottak és a magyar zsidóság története iránt érdeklődők.

Hálával tartozunk a *Memorial Foundation for Jewish Culture*-nak, hogy vállalta a kötet kiadását.

SCHEIBER SÁNDOR

EMLÉKEZTETÉSÜL

Anna Frank naplója a náci üldözés tragikus történetét tükrözi. Egy ártatlan gyermek tollából az emberi szenvedés mélységének dokumentuma. Skopje földrengése megsemmisített egy közösséget. 1944 a győri zsidók élettörténetének megrázó földrengése volt. A történelem által regisztrált földrengésnek gyászos dokumentumát a Győri Hitközség emlékkönyvében őrzik, ahol az ismert áldozatok névsora van megörökítve.

A történelem utat mutat a jövőre, tanulságot ideákra, tervekre, akciókra. A győri zsidóság történetének első leírása Győrben jelent meg Kemény József tollából. Megörökíti a hitközség múltját, virágzását, áldozatkészségét és tagjainak emberi nemességét. A jelen vázlat a vészorszak átélőinek akaratából fakadt, hogy az elpusztultaknak kegyeletes és felejthetetlen emléket állítson. Hogy figyelmeztesse a jelenben élőket: a jövőt hittel és reménykedéssel várják. Hogy gyermekeik, unokáik tanuljanak a múltból, hogy erősen, szilárdan álljanak meg és ne maradjanak mégegyszer védtelenek az életben.

Alázatos szavakkal, de fájdalmas büszkeséggel mondhatom:

Nem ismertük az elpusztult 5000 győri zsidó születésének méltóságát, de ismerjük a haláluk mártíromságát és örökké élő emlékét. Ők meghaltak, szenvedve és hittel a szívükben, hogy az, aki életben marad, talán élhet még egy új világban, ahol az emberi érték és megbecsülés lesz az élet alapja. Mi megmaradtunk, nemcsak azért, hogy tanúi legyünk a múlt szen-

védeleinek, hanem azért is, hogy magunkban hordozzuk égő sebeinket, mint örök emlékeztést és ez világítsa meg a múlt katasztrófáját, tanulságként a jövő földrengések elkerülésére. A világ minden részében élő zsidók, akik ennek a történelmi katasztrófának maradványai, aggodással és reménykedéssel néznek a jövő felé, hogy ez meg ne ismétlődhessek.

Mélységes kegyelettel adózom szüleim, hozzátartozóim, az összes győri áldozat emlékének, azzal az eltökélt fogadalmunkkal, hogy a múlt fájdalma, csalódása ellenére is hiszünk az emberben, az emberi szellem győzelmében, az emberi méltóságban. Nem akarunk — sem a mi életünkben, sem gyermekeink életében — még egy vészorszakot megérni.

GEIGER LÁSZLÓ

A GYŐRI ZSIDÓSÁG TÖRTÉNETE

(1930-1947)

A győri zsidóság történetének 1930-tól való megismerésére dr. Scheiber Sándor professzor úrról, az Ungvári Reáliskola főiskolai igazgatójáról kaptam megbízást. Erre az utasításra azonnal ráváltam a vállamra, mert Károlyi József a hitközség győri központtal-ellenléte tagja. Végülök a győri zsidóság történetéről című könyvében 1936-ig felhívom a figyelmet Scheiber professzor úrral való megismerésre alapján a zsidóságunkról az 1947-es felavatásunk körülményeivel szemben a hitközség zsidóságának részletes leírásával kíséreltem meg.

Az anyag felhalmozásánál jelentős támogatást nyújtottak nekem a Scheiber Sándor professzor szerkesztésében megjelent „Magyarországi Zsidó Hitközségek Monográfiái” sorozat kiadói, köztük. Ugyanezek értékes gondolatokat és bővebb adatokat kaptam Geiger Lászlótól, aki jelenleg New Yorkban él, és korábban a győri hitközség elnökségének tagja volt. Ezenkívül a győri hitközség jelenlegi vezetőinek értékes észrevételeit, amelyekkel munkámat kiegészíthettem.

Mielőtt rátérnék a folyóknak tartalma város zsidóságának a századnegyedik évtizedével kezdődő történeti leírására, először szeretném a korábbi idők főbb eseményeit.

Győr városában már a 15. században éltek zsidók. Először névvel ismerjük az kereskedelemmel foglalkozókat. A legrégibb ismert emlék egy Simon zsidóról szól, aki 1400-ban Győrben kereskedésbe költözött, ahol feleségével és gyermekeivel együtt

B E V E Z E T É S

A győri zsidóság történetének 1930-tól való megírására dr. Scheiber Sándor professzor úrtól, az Országos Rabbiképző Intézet igazgatójától kaptam megbízást. Erre az évszámra azért esett a választás, mert Kemény József, a hitközség egykori képviselőtestületének tagja „Vázlatok a győri zsidóság történetéből” című könyvében 1929-ig foglalkozik a témával. Scheiber professzor úrral való megbeszélés alapján a mártír- emlékmű 1947-es felavatásának közlésével zárom a hitközség sorsának *részletes* figyelemmel kísérését.

Az anyag feldolgozásánál jelentős útmutatást nyújtottak számomra a Scheiber Sándor professzor szerkesztésében megjelenő „Magyarországi Zsidó Hitközségek Monográfiái” sorozat korábbi kötetei. Ugyancsak értékes gondolatokat és felvilágosítást kaptam Geiger Lászlótól, aki jelenleg New Yorkban él, de korábban a győri hitközség elöljáróságának tagja volt. Köszönöm a győri hitközség jelenlegi vezetőinek értékes észrevételeit, amelyekkel munkámat kiegészíthettem.

Mielőtt rátérnék a folyók szabdalta város zsidóságának e század negyedik évtizedével kezdődő történeti leírására, dióhéjban ismertetem a korábbi idők főbb eseményeit.

Győr városában már a 15. században éltek zsidók. Főleg pénzváltással és kereskedelemmel foglalkoztak. A legrégebb írott emlék egy Simon zsidóról szól, aki 1490-ben Győrből Sopronba költözött, ahol feleségével és gyermekeivel együtt

börtönbe vetették. A város falai közt lakóknak a 17. század vége felé már imaházuk is volt, ami után rendszeresen adóztak.

A város földesura hosszú ideig a székeskáptalan, amely a török hódoltság korában nem szívesen tűrt meg e végvár jellegű helységben mást mint római katolikust. A zsidók zöme ezért Szigeten és Pataházán húzódott meg.

Győr polgársága 1743-ban megváltotta a káptalan földesúri jogait és 1748-ban kiűzte a zsidókat a város határából. A kiűzöttek is Győrszigeten helyezkedtek el, amely a püspök földesurasága alatt állt. (Ezt a helyet csak a Rábca folyó választotta el Győrtől.) 1791-ben 30 zsidó család lakott itt, akik a későbbi hitközség alapját alkották. 1795-ben építették meg imaházukat. 1840 után kezdett jelentősen gyarapodni a városban letelepedő családok száma.

Az 1848–49-es szabadságharcban, Klapka tábornok seregében, a 4. (győri) zászlóaljban, számos zsidó honvéd harcolt. Az osztrákok megsarcolták a hitközséget, lelkészüket elfogták, egy zsidó fiút pedig kivégeztek.

A szabadságharc után már mintegy 300 főnyi zsidóság lakott Győrben és Győrszigeten, akik 1851-ben egy hitközségbe egyesültek.

1866-ban határozza el az egyre növekvő városi zsidóság, hogy zsinagógát építenek. Pályázatot írnak ki, amelyen Benkó Károly pesti építész terve kapja az első díjat. 1868-ban kezdik meg a templom és iskola építését, amelyet 1870. szeptember 15-én avattak fel. Ugyanebben az évben – 1870-ben – válnak ki az ortodoxok a kongresszusi hitközség keretei közül, és alapítják meg saját hitközségüket.

1925–26-ban, nagy költséggel, Bachrach Arnold műépítész tervei alapján, jelentősen kibővítették a nagytemplomot. 1927-ben pedig felavatják a kistemplomot, a hétköznapi és téli istentiszteletek otthonát.

Az első rabbi, akinek nevét feljegyezte a hitközség története, Ábrahám Schick (1803–1830) volt. Utána Eleázár Strasser (1834–1837), majd Freyer Salamon Jakab (1839–1860) követ-

kezett. Az utóbbi kezdte meg Győrben a rendszeres anyakönyv-
vezetést. Dr. Ranschburg Salamon 1860–1887 között volt
a hitközség lelkipásztora. Veje, dr. Fischer Gyula, 1887-től
1898-ig, dr. Schwarz Mór 1898-tól 1936-ig ült a rabbi-székben.

A hitközség elnökei közül kiemelkednek: Koppel Neuhauser
(a 18. század végén), Baruch Ede (1855–1862) a szombati
hetivásár áthelyezésének harcát vezette, Deutsch Ignác (1863-
1866), Abeles Fülöp (1867–1872), Schreiber Ignác (1872–1874)
megalapítja az „aggok házát”, Nagel Benő (1874–1891), dr.
Pfeiffer Fülöp (1891–1905), Perl József (1905–1919), Meller
Ignác (1920–1923), Ádler Károly (1924–1928), és dr. Kallós
Henrik (1928–1940).

Az első világháborúban a győri hitközség 85 fiát vesztette el
a harcokban. A háború után az ellenforradalom antiszemitiz-
musa, valamint a rossz gazdasági helyzet mint fojtogató karok
fogják körül a város zsidóságát.

Ilyen körülmények között lépi át a győri hitközség a század
negyedik évtizedének küszöbét.

I. A GAZDASÁGI VÁLSÁG ÉVEI

(1930–1937)

A ZSIDÓSÁG GAZDASÁGI HELYZETE

Az 1930-as évre a rossz gazdasági helyzet nyomta rá bélyegét. A győri hitközséget is érzékenyen érintette az egész országra kiterjedő, és egyre mélyülő válság. Visszaesett a termelés, növekedett a munkanélküliség és szaporodtak a csődbe jutott üzletek, vállalkozások. Erre utalt dr. Kallós Henrik, a győri kongresszusi hitközség elnöke 1930. február 9-ikén, amikor a hitközség évi rendes közgyűlésének megnyitó beszédét mondta, és „fájdalommal emlékezett meg arról a rombolásról, amelyet a zsidóság existenciájának meggyengülése a felekezeti életben okozott.”¹

Dr. Schwarz Mór főrabbi is ezt domborította ki a P. I. H. (Pesti Izraelita Hitközség) Győrbe látogató előljárói – dr. Baracs Marcellné, dr. Dési Géza és az Egyenlőség szerkesztője, dr. Szabolcsi Lajos – előtt, 1930 márciusában. A „sérelemkről és arról a szinte vígasztalannak látszó helyzetről, amelyben a magyar zsidóság vergődik” folyt a szó a rabbilakásban – hangzik az egykori tudósítás.²

Kizárólag ez a téma később a másik rabbilakásban is, Snyders Bernát ortodox főrabbinál, ahol a vendégek szintén megfordulnak, és a győri zsidóság súlyos gazdasági bajairól, problémáiról hallhatnak.

Megdöböntő képet ad a győri zsidók jelentős részének nyomoráról Kohn Albertnének, a nőegylet alelnöknőjének (hamarosan elnöknőjének) 1930. januári beszámolója. Ebből meg-

tudhatjuk, hogy a tél beköszöntése előtt 80–90 szegény sorsú gyereket ruháztak fel, cipő és ruhajavításokat végeztettek. A felnőtteknek részben gyorssegélyt, részben rendszeres segélyt adtak. Mintegy 60 család részesült negyedévenként 10–10 pengő házbérsegélyben, ünnepek alkalmával 100 család kap 10 pengő segélyt, Chanukakor 10 kg lisztet. Télen 85 szegény családnak 50 kg fát és ugyanennyi szenet szállítottak. Évi 400 pengővel hozzájárultak hitközségük menházának fenntartásához, ahol 12 szegény elaggott részesült lakásban és ellátásban. A szemérmes, „jobb napokat látott” szegényeket titokban segélyezték. Kiházásításra is kellett adniuk segélyt, betegekhez orvost, gyógyszert küldtek. Főiskolai diákok támogatására egy uzsonnadélutánjuk teljes jövedelmét adták, ezen kívül beíratkozási és tandíjsegélyt nyújtottak a számukra. Segítették az átutazó szegényeket, de ezek olyan tömegben jöttek, hogy nem volt módjuk olyan mértékben segíteni őket, ahogy „nehéz helyzetben lévő hittestvéreink megérdemelték volna”.³

Az ellenforradalmi rendszer antiszemizmusa, ami ebben az időben még főleg csak gazdasági téren nyilvánult meg, szinte katasztrófálissá tette a hitközség anyagi helyzetét. Erre dr. Kallós Henrik az Egyenlőség 50 éves jubileumi számában írt cikkében céltzott, amikor a recepciós törvény (1895, XLII.) akkori gyakorlatát ismerteti. A többi felekezethez viszonyítva – mutat rá – a zsidóság jóformán semmi segélyt sem kap az államtól.⁴

A hitközség elöljárósága, akiknek 1930-ban szembe kellett nézniük az eléjük tornyosuló problémákkal, dr. Kallós Henrik ügyvéd elnöklete alatt (1928-tól) a következőkből állt: Bruck Ignác alelnök, Erdély Ernő iskolaszéki elnök, Erdős János kulturális elöljáró, Herz Géza alapítványi pénztáros, Kürschner Dezső ellenőr, Lefkovits Ármin gazdasági elöljáró, Pollák Lipót pénztáros.

Az 1932 februárjában tartott közgyűlésen a hitközség anyagi helyzetének további romlásáról számol be a vezetőség. Az adó-

zók jelentékeny számának kiesése folytán a hitközség adó-bevétele mintegy 18%-kal apadt. Ez szükségessé tette az alkalmazottak illetményének és a dologi kiadásoknak csökkentését.⁵

Ugyanekkor az ortodoxok az alkalmazottak „javadalom-redukciója” ellen foglaltak állást.

A HITKÖZSÉGI ÉLET

A gazdasági nehézségek hatása a hitéletben ekkor még nem mutatkozott meg. A felszínen minden zavartalannak látszott. A rendezvények, kulturális összejövetelek jelentős számú résztvevőt vonzottak.

Ezt tapasztalta a MINOSZ (Magyar Izr. Nőegyletek Országos Szövetsége) 7 tagú küldöttsége dr. Czigler Árminné vezetésével, valamint a PIH kulturális ügyosztályának a tagjai, amikor 1930 tavaszán kulturális rendezvényen vettek részt Győrben. A tudósító, dr. Sebők Dezső, nagy elismeréssel szól a város zsidóságának élénk tevékenységéről. A hitközség és a nőegylet, a leányegylet, a Chevra Kadisa, az ifjúsági kultúregyesület tagjain kívül még az ortodoxok is nagy számban vettek részt az összejöveten. Schwarz Izidor, az ortodox hitközség elnöke beszédében hangsúlyozta, hogy „dr. Kallós Henrik elnök vezetése alatt a győri zsidóságban milyen áldás, béke és harmónia honol”, működése rendkívüli jelentőségű a zsidóság életében. Dr. Kallós viszont az ortodoxiát dicsérte válaszbeszédében, amelyből származnak.⁶

A két hitközség együttműködése nyilvánult meg a hetivásár kérdésében is. Győrben ugyanis a hetivásárok ekkor szerdán és szombaton voltak. Az utóbbi a hithű zsidó kereskedők és iparosok megélhetését igen megnehezítette. A város zsidóságának vallásos érzését bizonyítja, hogy a kongresszusi hitközség az ortodoxokkal együtt kérvényezte a hetivásár szombatáról más napra való áthelyezését.

A hitközség vezetősége kérvényében hivatkozhatott a m. kir. kereskedelemügyi miniszter 74.895/1928-as rendeletére, amelyben a miniszter közli, hogy az Országos Izr. Iroda kérésére javasolja a hetivásárok szombatról más napra való áthelyezését, mert az izraelita lakosság, a szombati tórai törvények miatt, ezen nem tud résztvenni, és ez a vásárok sikerét is veszélyezteti. Hivatkoznak arra is, hogy alig van hely hazánkban, ahol szombaton tartanak a vásárt. Rámutatnak Győr szabad kir. város iparos és kereskedelmi jellegére, „szükséges, hogy az elsősorban iparral és kereskedelemmel foglalkozó izraelita vallású lakosság szabadon és vallása parancsainak megsértése nélkül élhessen hivatásának.”⁷

Jellemző a város vezetőinek ellenszenvére a zsidókkal szemben, hogy a miniszteri rendelet ellenére sem tettek semmit a szombati nyugalom megtartása érdekében.

Kiemelkedő eseménye volt a győri kongresszusi hitközségnek Stern Samunak, a P. I. H. elnökének 1932. áprilisi látogatása. A tiszteletére rendezett nagyszabású kultúrünnepélyen, amelyen még a környék zsidósága is megjelent, az Ifjúsági Kultúr-egyesület férfikara tűnt ki nagyszerű előadásával. A helyi hitközség elnöke és a vendég is a zsidóság elleni diszkriminációt hangsúlyozták beszédeikben. Pedig ebben az időben a hitközség tagjai még jelentős helyet foglalnak el a város társadalmi életében.

1930. februárjában, például, egyhangú választással jut be dr. Mayer Lajos, a hitközség vezetőségi tagja, a városi törvényhatóság örökös tagjai sorába. A felekezeti sajtó kiemeli, hogy ez a „magyar társadalom legdemokratikusabb kitüntetése, mert alulról jött”.⁸

1932 végén dr. Kallós elnök kormányfőtanácsosi címet kap a kormányzótól. Maga Stern Samu, aki akkor már az Országos Iroda elnöke, ír róla a felekezeti sajtóban.⁹

Dr. Szauter Ferenc győri polgármester, a főispán képviselőjében, a hitközség díszközgyűlésén üdvözölte a kitüntetettet kinevezése alkalmából. Beszédében kiemelte, hogy a közügyek-

kel foglalkozni nagy áldozatot jelent, és Kallós Henrik ezt teszi a városáért, valamint hitközségéért. Kallós Henrik válaszában arra mutatott rá, hogy a kitüntetés a győri hitközségnek szól elsősorban. „Ebben a városban hagyományos az a szellem, mely a legmesszebbmenően kíméli a felekezeti érzékenységet. Itt a Kossuth Lajos utcában (a hitközség székháza van ott) a négy törvényesen bevett vallásfelekezet a legjobb szomszédságban él egymás mellett, benső harmóniában, nem keresve ami őket elválasztja, hanem ellenkezőleg, éppen azt, ami mindnyájunkat egyesít, hogy egy Istennek, egy hazának, és egy városnak vagyunk egymásra utalt gyermekei.”¹⁰

Érdekes hír ebből az időből, hogy Radó-Weisz Lili, a győri társadalomnak „egy szimpatikus, kedves leánytagja lett a Miss Hungaria választásnál az új szépségkirálynő udvarhölgye. Radó-Weisz Lili a győri zsidó leánytársadalomnak kedves alakja. Vallásos és szerény úrilány, akit a zsidó kulturális és jótékonyági mozgalmak mindig szeretettel látnak.”¹¹

Még érdekesebb az előbbinél dr. Fekete Gyula győri állatorvos rendkívül figyelmet keltett tanulmánya a mózesi törvényekről „a mai húsvizsgálat szempontjából. Az állatorvos megállapítja, hogy a saktolási intézmény háborítatlan fenn-tartása nem jár a közre károsodással, sőt hasznot hajt a húsi- iparosoknak azzal, hogy a saktolt állatok elejét a zsidóságnak, a jobbminőségű hátulját pedig a másvallásúaknak árusítják el.”¹²

ANTISZEMITA KÍSÉRLETEK

1933-tól, Hitler hatalomra jutása után, nyíltabb antiszemitizmus üti fel a fejét Győrben is. Megjelennek a horogkeresztek a város utcáinak falain, talán egész Magyarországon elsőként. Még Pest vármegye kistanácsában is szóvát teszi ezt dr. Preszly Elemér főispán, aki határozott hangon ítélte el a jelenséget; és a győri utcák és házak elcsúfításának bélyegezte.¹³

A horogkeresztek megjelenése után hamarosan megindul a szélsőséges antiszemita sajtója is 1934-ben, Űzen a Hargita címmel. A lap a „Cioni Bölcsék jegyzőkönyvei”-ből közli az ismert hamisítványokat. Egyben megrója a Turul Szövetség diák-tagjait, hogy zsidó lányokkal sétálnak. Ostor című rovatában féktelenül uszít a zsidók ellen. A hirdetési rovat élén nagy betűkkel olvasható: „zsidóknál ne vásárolj!”¹⁴

A zsidóság vezetői azonban nem ismerik fel a veszélyt. Kalós Henrik dr. nyilatkozik az Egyenlőségnek és gúnyos hangon cáfolja meg a nyilas lapok állítását, hogy „a Dunántúlon terjed az antiszemitaizmus”. Szerinte már csak azért is nevetséges jobboldali győzelemről és a zsidóság letöréséről beszélni, mert a zsidóság Győr város lakosságának 5 százalékát teszi ki. „A győri zsidóságot a szorgalom, a józanság, a becsületesség és a feltétlen hazafiság jellemzik.” A győri felekezeti harc, szerinte, csak a fővárosi jobboldali sajtó hasábjain létezik. Ennek igazolását látja az Egyenlőség cikkírója a zsidó nőegylet által rendezett jótékony célú irodalmi és művészeti estben, amelyet az „átkos baloldali rezsim” idején épített új, modern kultúrházban tartottak. A kultúrház teljesen megtelt, és az előkelő közönség sorában „ott voltak a város egyházi, katonai és társadalmi vezetői s reprezentánsai – felekezeti különbség nélkül. Győrött tehát nincs antiszemitaizmus!”¹⁵ – záródik a cikk e naiv megállapítással.

Még 1936 nyarán is kedélyesen fogták fel az antiszemita megnyilvánulásokat. Mint egy jó adomát közlik az egyik újságíróval, hogy Győrött tartózkodott a weimari tűzoltóparancsnok. Innen járt vadászni és a tűzoltólaktanya vendégszobájában lakott. Megmutatták neki a győri tűzoltóság felszerelését és erről nagyon elismerően nyilatkozott. Elmondták neki, hogy a német kormány dr. Erdély Ernőt, a Győri tűzoltóparancsnokot, a tűzoltás terén elért sikereiért kitüntetésben részesítette és hogy Erdély zsidó! Ezt a német lehetetlennek tartotta: „Ausgeschlossen” – kiáltotta. Amikor aztán megtudta, hogy Erdély

a győri hitközség alelnöke és az iskolaszék elnöke, azonnal elutasított.¹⁶

A győri zsidóság optimizmusának az alapja az volt, hogy a város lakosságának többsége ekkor még valóban nem sokat törődött a felekezeti hovatartozással. Például Bergl Hugó lakatosmestert 1936 őszén símán beválasztották a városi iparkamrába. Bergl vallásos zsidó volt, de ez nem jelentett akadályt iparostársai előtt, hogy megbecsüljék munkáját.

Még 1937 végén is teljesen hatástalannak tűnik a szélsőséges propaganda a városban. Jóval karácsony előtt itt is kiragasztották a „Keresztény testvér!” című plakátokat, amelyen keresztényeknél való vásárlásra hívták fel a közönséget. A sajtó szerint ennek semmi hatása nem volt. Néhány zöldinges megpróbálta lebeszélni az embereket a zsidóknál való vásárlásról, de „nem igen válogatott szavakkal utasították el” őket. Ezután abba is hagyták. A kudarcban nagy érdeme van dr. Drobni Lajos kereszténypárti országgyűlési képviselőnek, aki a falragaszok ellen tiltakozott: „Mindenki ott vásárol, ahol akar. Nincs különbség keresztény, vagy zsidó kereskedő között. Egyik olyan tiszteletre és pártolásra méltó, mint a másik. A győri zsidóság – és ezt örömmel állapítom meg – hazafias alapon áll, tehát nincs semmi ok a megkülönböztetésre. Egyébként is bünt követ el az, aki ebben a súlyos időben – midőn a polgári pártok tömörülésére van szükség – a vallásfelekezetek közötti békét és egyetértést akarja megzavarni.” Ebből az esetből kétséget kizáróan állapítja meg a tudósító, hogy „Győrben nem sikerült.”¹⁷

RABBIVÁLASZTÁS

A harmincas évek folyamán a hitközség és a Chevra Kadisa vezetősége változatlan maradt. Újraválasztották dr. Kallóst és az elöljáróságot. A Chevra Kadisa ugyancsak újraválasztotta tisztikarát: Perl Sándort elnöknek, dr. Rothausner Lajost

és Wachslér Dávidot alelnöknek, Patak Ignácot pénztárnoknak, Kertész Imrét ellenőrnek, dr. György Károlyt ügyésznek. Rajtuk kívül kilenc gabait is választottak.

1934-ben elhunyt dr. Schwarz Mór főrabbi 65 éves korában. 36 éven át töltötte be a lelképásztori tisztelet Győrben. 1869-ben Csáktornyan született, mind apai, mind anyai ágon régi rabbicalaládból származott. A rabbiképzőben végezte teológiai tanulmányait és a budapesti egyetemen szerzi meg filozófiai doktórátusát. Disszertációját Kimchi Mózes életéről és nyelvtani munkáiról írta. Közben a berlini rabbiképzőben két félévet hallgat. 1895-ben avatták rabbivá. Első rabbiállása Turócszentmártonba szólítja, 1896-ban. Itt ő honosítja meg a magyar beszédet a templomban. Innen pályázza meg 1898-ban, a közben dr. Fischer Gyula (későbbi pesti főrabbi) távozásával megüresedett, győri rabbiszéket. Számos pályázó közül nyeri el az állást és ugyanezen év szeptember 13-ikán még apja avathatja, illetve, iktatja be a város főrabbijának. Győrben meghonosítja az állandó ifjúsági istentiszteletet a szombat délutáni mincha ima keretében, valamint a lányok konfirmációját. Hamarosan megszűnteti a német nyelvű beszédet a templomban, mert a századfordulóra a lakosság megmagyarosodott.

A Rabbitanácsban dr. Kiss Arnold budai főrabbi méltatta az elhunyt egyéniségét. Kiemelte, hogy „az apai ház vallásos, konzervatív hagyományait a lélekben megőrizte, de ellensége volt a tudatlan, szózatossá konzervativizmusnak.”¹⁸

Dr. Schwarz Mórt 1934 augusztus 3-ikán temették. A templomban megtartott gyászszertartás Schmuck Adolf főkantor és a kórus énekével kezdődött, majd dr. Fischer Gyula pesti főrabbi (korábban győri) és dr. Kallós Henrik hitközségi elnök tartott gyászbeszédet. A templom előcsarnokában dr. Goldberger Izidor tatai főrabbi a XII. községkerület és hitközsége, dr. Horovitz József főrabbi a VIII. községkerület és Szombathely, dr. Kun Lajos főrabbi a XI. községkerület és Veszprém nevében búcsúztatták. Ezután „az elemi iskola gyerekserege a hála zöld lombleveleit hullatta a koporsóra”. A győrszigeti temető-

ben dr. Groszmann Zsigmond, a pesti hitközség, a rabbikollégium és a teológiai főiskola nevében beszélt, majd Weinberger József győri rabbi búcsúzott az elhunyttól. A koporsót Ranschburg Salamon dr. rabbi sírja mellé helyezték el. Az „utolsó istenhozzádót dr. Spiegel Ármin esztergomi főrabbi mondta”.¹⁹

Több mint hét hónap telt el a temetés után, amikor az „Egyenlőség”-ben megjelent a hirdetemény, hogy a „győri izr. anyahitközség főrabbi állásra pályázatot hirdet”. Közlik, hogy csak a budapesti képzőben nyert oklevél birtokosa pályázhat. Utazási költségeket csak a próbaszónoklatra meghívottnak térítenek meg. „A pályázati kérvényeket 1935. május 1-ig nyújthatják be.”²⁰

A két világháború között a győri főrabbi szék a legjelentősebbek közé tartozott a felekezeti élet hierarchiájában. Ezért betöltéséért nagy befolyású erők mozdultak meg. Az a tény, viszont, hogy a temetés és a pályázat kiírása között ilyen nagy idő telt el, élénk spekulációkra, feltételezésekre adott alkalmat. Így kerülhetett sor arra a cáfolatra, ami a pályázattal egyidőben jelent meg az „Egyenlőség” hasábjain. A március 30-i lapszámában dr. Kallós Henrik elnök hangsúlyozza, hogy a győri hitközség – minden ellenkező hírrel szemben – még nem kötötte le magát a főrabbi állás betöltésével kapcsolatban. A kegyeleti gyászév letelőben van és „e hó (március) 24-i képviselőtestületi közgyűlés már kiírta a pályázatot, amivel megkezdődik a munka, hogy hitközségünk rabbiszéke méltó utóddal betöltesék.” Hozzáfűzi még ehhez, hogy senki nem tett senkinek ígéretet az állásra. Csak elgondolásaik vannak. Így, például, hogy csak fiatalabb korúak jöhetnek számításba, de mégis olyanok, akik bizonyos időt lelkészi és pasztorális munkában már eltöltöttek.

Huszonöten pályázták meg a dr. Schwarz Mór elhunytával megüresedett főrabbi széket. Közülük tizenegyet hívott meg a hitközség, majd az elöljáróság négyet jelölt: Roth Emil dr. egri, Frenkel Ernő dr. bicskei, Klein Andor dr. abonyi és Silberstein Adolf dr. siklói főrabbiakat.

A választásra 1935 szeptemberében került sor. A közgyűlésen a képviselőtestület 51 tagja közül 48-an jelentek meg, hárman indokoltan maradtak távol. A 48 szavazat közül 46 Roth Emil dr.-ra esett. A képviselőtestület „választását az ugyanazon hónap 22-re kitűzött ősválasztói szavazás” erősítette meg.

A felekezeti újságban hamarosan hivatalosan is közreadják, hogy a szeptember 15-i közgyűlés titkos szavazással megválasztott főrabbija Roth Emil dr. 1907-ben született, tehát 28 éves. „Teológiai tanulmányait Budapesten, Boroszlóban, a jeruzsálemi egyetemen és Kook palesztinai főrabbi iskoláján végezte. A bölcsészdoktori oklevelet summa cum laude Budapesten szerezte meg.”²¹

A választás tehát megtörtént, de az új főrabbit csak 1935 decemberében iktatták be hivatalába. Addig dr. Presser Béla rabbi végezte a főrabbi-helyettesi funkciókat. Dr. Presser Budapesten működött ebben az időben. Győri helyettesítési funkcióiról azt jelentették, hogy „gyönyörű szónoklatokat tartott”.²² Különösen Szukausz ünnepnapjai alatt. A dolog érdekességéhez tartozik, hogy Presser Béla később Berend Béla néven szerepelt a magyar zsidóság történetében . . .

1935. december 15-ikén iktatták be dr. Roth Emil lelkipásztori székébe. Az iktató beszédet dr. Kálmán Ödön kőbányai főrabbi tartotta. Utána dr. Kallós elnöklete alatt hitközségi közgyűlést tartottak, amelynek keretében ismertették dr. Roth Emil hivatali hatáskörét. Az iktatási ünnepségen a Pesti Hitközség nagyobb küldöttséggel képviseltette magát, amelyet Stern Samu, az Országos Iroda elnöke vezetett.

A HITKÖZSÉG KERETÉBEN MŰKÖDŐ EGYESÜLETEK

A hitközség szervezeti hálózatába kapcsolva működtek egyesületek, amelyeknek tevékenysége elválaszthatatlan volt a központi vezetőség munkájától. Ezek közé tartozott a Tórász Cheszed és az Ifjúsági Kultúregylet.

A TÓRÁSZ CHESZED EGYLET még 1871-ben alakult meg a hagyományos irodalom ápolására. A harmincas években Stadler Dezső elnök és Grosz Sándor alelnök vezetése alatt meglehetősen élénk tevékenységet fejtett ki. Keretében Weinberger József rabbiülnök, valamint tanárok, tanult emberek tartottak előadásokat, amelyeket számosan hallgattak.

Az Egylet elnöke, Stadler Dezső építész, nagy súlyt helyezett arra, hogy az ifjúság is bekapcsolódjon a kultúrmunkába. Az ő kezdeményezésére alakult meg a GYÓRI IZR. IFJÚSÁGI KULTÚREGYLET 1930. márciusában. Az új egylet dr. Kallós elnök és az elöljáróság jelenlétében választotta meg tisztikarát. Ez bizonyítja, hogy a hitközség egész vezetősége felismerte az ifjúság megnyerésének fontosságát.

Az Ifjúsági Kultúregylet tisztikara a következőkből állt: elnök: dr. Rothauser György orvos; alelnökök: dr. Nagy Jenő ügyvéd és Winkler Dezső mérnök; főtitkár: Ullmann József hittanár; titkár: dr. Radó Tibor szigorló jogász; háznagy: dr. Váradi Andor orvos; pénztáros: Braun Artúr kereskedő; jegyző: Weltner Lajos banktisztviselő; könyvtárosok: Holzer Ernő kereskedő, Glück Mihály tisztviselő; ellenőrök: Schwarz Imre kereskedő, Kubicek Emil tisztviselő; ügyész: dr. Fekete Oszkár ügyvéd; számvizsgálók: Rosenfeld Dezső banktisztviselő, Weiner Károly kereskedő, Raab István kereskedő.²³

Az ifjúsági egylet vezetőségének foglalkozási összetétele mutatja azt a társadalmi-gazdasági átrétegződést, ami az új nemzedéknél, a zsidóságon belül végbement. Túlnyomó többségük értelmiségi és tisztviselő és csak kisebbségben vannak a kereskedők.

A kultúregylet számos előadást rendezett és többször hívott meg előadókat a fővárosból is, amivel felpezsdítette az ifjúság kulturális érdeklődését. Népszerűségét bizonyítja, hogy nem sokkal megalakulása után már háttérbe szorította a nagy hagyománnyal rendelkező Tórász Cheszed Egyletet. Ez utóbbi elnökének, Stadler Dezső építésznek talán épp ez volt a célja létrehozásával.

Igen nagy jelentősége volt a NŐEGYLETNEK. Különösen a jótékonyosság gyakorlása terén kapott szinte döntő szerepet. Ezalatt főleg a nyomorenyhító akciókat érthetjük, amelyek jótékonycélú összejöveteleik alapjai voltak. A vezetőség hangsúlyozta, hogy együttműködik a város szociálpolitikai ügyosztályával, valamint a többi helyi jótékonyági nőegylettel, és mindemellett bekapcsolódtak az országos segítség mozgalmába is.²⁴

1930. októberéig dr. Weisz Samuné volt a Nőegylet elnöke és Kohn Albertné az alelnöke. 1930. október 5-ikén megtartott közgyűlésen dr. Vermes Ödön ügyész méltatta a távozó elnökaasszony, dr. Weisz Samuné érdemeit, majd utána egyhangúlag Kohn Albertnét választották meg a helyébe. Alelnök: Meller Károlyné, pénztáros: Neuwirth Sándorné, ellenőr: Biró Jakabné lett.²⁵

Természetesen a Nőegylet sem működött függetlenül a hitközség központi vezetőségétől, bármennyire is más volt a fenn tartott látszat. Világosan kitűnt ez az 1931. júniusi közgyűlésükön, amelyet ugyan Kohn Albertné elnökaasszony vezetése alatt tartottak, de működését dr. Szabó Miksa, a hitközség titkára ismertette. Egyben megköszönte a hitközség elnökének, a chevra kadisa elnökének (Perl Sándornak) és az iskolaszék elnökének (Erdély Ernőnek) támogatását.

A gazdasági válság és a nyomában járó nyomor növekedésével a Nőegylet szerepe egyre nagyobb lett. 1931. decemberében a felekezet sajtója, az „Egyenlőség” példaként állítja az ország közvéleménye elé Kohn Albertné elnökaasszony és Herz Gézané, időközben megválasztott alelnöknő, „emberfeletti” munkáját, amelyet az inség leküzdése terén végeztek. A felruházási akcióban – a beszámoló szerint – már 100 gyermek és 100 felnőtt kapott ruhát, cipőt, valamint sok száz szeretetadományt is kiosztottak a Kossuth utcai menházban.²⁶

Ezt a „rekordot”, sajnos, hamarosan túl kellett szárnyalniuk. 1933. márciusban megtartott közgyűlésükön, dr. Szabó Miksa hitközségi titkár jelentése szerint, amelyet „a nagyszerű szoci-

ális munkát végző zsidó női testület" működéséről tett, már 230 szegényt ruháztak fel és 6 400 pengőt osztottak szét jótékony célra.

A Nőegylet szervezett még gyermekelőadást is, amelynek bevételét jótékony célra fordította. Különösen sikeres volt az 1935 decemberében rendezett összejövétel, amelyet a győri kultúrház színháztermében tartottak és a „Babatündér” c. balettet adták elő. „Itt a zenét a határőrzenekar (!) nagytudású együttese szolgáltatta.”²⁷

Nagy ünnepséggel keretében tartotta meg az egylet 1936. júniusában háromnegyed évszázados jubileumát. Munkásságukat példaadónak nevezték, amely országosan is megállta a helyét. A jubileum alkalmából a győri zsidóság új templomi kegyesreket adományozott a templomnak, majd megkoszorúzták a hősi halottak emléktábláját, amely aktusnál Erdős János dr. (kulturális elöljáró) beszélt. Ezután istentisztelet következett. Ennek keretében már az új főrabbi, dr. Róth Emil tartott szónoklatot. A díszközgyűlésen, amelyre a kultúrteremben került sor, dr. Drobni Lajos és Malasits Géza országgyűlési képviselők vezetésével megjelent a győri társadalom színe-java. Elsőnek Kohn Albertné, majd dr. Kallós Henrik mondta el ünnepi beszédét. Dr. Szabó Miksa a „minden jóért buzgón áldozó egyesület 75 éves színes történetét” ismertette.

Az egylet üdvözlésében a város társadalmának széles rétegei is kivették részüket. Hanni Tódorné, a Szent Erzsébet Egylet, Angyal Emil dr. kormányfőtanácsos, a Vöröskereszt, dr. Drobni Lajosné, a MANSz (Magyar Nők Szövetsége) nevében méltatták működését. De üdvözlésüket küldték: dr. Fischer Gyula főrabbi, a Magyar Nők Szentkorona Szövetsége, a MINOSz, (Magy. Izr. Nőegyletek Orsz. Szöv.), a Pesti Izr. Nőegylet, dr. Stein Viktor elnök és még sokan mások.²⁸

A Nőegylet nagyarányú aktivizálásában jelentős szerepe volt Kohn Albertné elnökasszonynak, akit 1937 őszén harmadszor erősítették meg tisztségében, választás útján. Ez alkalommal rámutattak arra, hogy ő, férjének korai és fiának hősi halála

óta, életét a jótékonyágnak szentelte. A városban, felekezeti különbség nélkül, Irén néninek nevezik.

1937 novemberében az egyesületnek 600 fizető tagja volt. Aze-
lőtt keresztény nők is szerepet vállaltak keretei között, dísz-
tagként. De ezek a „jelszavas politika óta” leköszöntek. „A le-
romlott gazdasági helyzet óta 125 családnak adnak havi és
40-nek újévi és húsvéti segílyt. Ezenkívül készpénzsegélyt kap-
nak a gyermekágyasok, és 6 hétre vándorkosarat, amelynek
tartalma ruhanemű. A kilakoltatást segélyadással akadályoz-
zák meg. Az árverésre kerülő bútorokat megvásárolják és visz-
szaadják. Legnagyobb figyelmet az iskolásgyermekekre for-
dítják, akiket mindennel ellátnak (könyv, írószer, ruha, fürdő,
hajnyírás, stb.). Öregeknek tejet, kenyeret adnak. Állásszerzés-
sel is foglalkoznak.”²⁹

A Nőegylet égisze alatt működött a GYŐRI IZR. LEÁNY-
EGYLET. A harmincas években több nagyszerű összejöve-
telt rendeztek. Többek között műsoros táncestet, majd több
teaestet. Ezeken a teaesteken mindig más-más három lány
töltötte be a háziasszonyi tisztet. A rendezvények bevételét
szegény kisgyermeknek ételmezési alapjának javára fordították.

AZ ORTODOX HITKÖZSÉG

A kongresszusi hitközségből 1870-ben kivált GYŐRI ORTO-
DOX HITKÖZSÉG a város zsidóságának mintegy 20%-át
tömörítette maga köré. 1931-ben megválasztott tisztikara a kö-
vetkezőkből áll: Schwartz Izidor elnök; Gross Dávid és Wach-
sler Dávid alelnökök; Frankl Ferenc pénztáros; Spitzer Illés
ellenőr; Salczer Gusztáv és Raab Márton templomgondnokok.
A választmányi tagok száma 9, a póttagoké 2, az iskolaszéki
tagoké 7 volt.

Az ortodoxok igen aktív hitéletet éltek Snyder Bernát fő-
rabbi (1904-től) szellemi vezetése alatt. Régi óhajuk volt egy
külön Chevra Kadisa létrehozása. (Ugyanis Győrben az az egye-

dülálló helyzet állt fenn, hogy a Szentegylet közös volt, kongresszusi irányítás alatt.) 1931-ben ez az óhajuk a valóra váltás stádiumába érkezett. Snyders Bernát főrabbi a hitközség tagjait nagygyűlésre hívta össze ez év augusztusában, amelyen megalakultnak mondták ki az Ortodox Chevra Kadisát. A szervezési munkálatokat Gestetner Benő vette kézbe és a belügyminisztérium jóváhagyásának megszerzésével párhuzamosan megejtették a választásokat. A tisztikar a következőkből állt: Gestetner Benő elnök; Gestetner Lajos alelnök; Deutsch Mór pénztáros; Frankl Ferenc ellenőr; Raab Márton titkár; Gestetner Adolf, Zimmermann Adolf, Grünwald Miksa, Fischer Ármin, Gestetner Gusztáv gabbek. Ezenkívül még 12 választmányi tagot is választottak.³⁰

A konzervatív érzelmű zsidó fiatalemberek a TIFERESZ BÁCHURIM EGYESÜLET-be tömörültek. Az 1930-ban megválasztott tisztikar élén Weisz Jenő állt elnökként. Alelnök Grünwald Zoltán lett. Az egyeslet főleg a Talmud tanulmányozására helyezte a fősúlyt. Egy-egy traktátus befejezése alkalmával nagyszabású Szijum ünnepélyt rendeztek. Ilyenkor rendszerint a főrabbi is megjelent a körükben és szónoklatot tartott.

A békésnek látszó egyesületet hamarosan vad csaták dúlták fel. Az 1932-ben tartott választáson nem tudtak megegyezni az egymással szemben álló pártok. A többség végül is Gross Ignácot elnökké, Stern Jenőt pedig alelnökké választotta. Az egyeslet idősebb tagjai nem voltak hajlandók az új tisztikart elismerni. Így kb. 15-én Agudász Báchurim néven különálló csoportot alkottak, és kiváltak. Az új csoportosulás Schiff Gábor elnökletével szervezni kezdi önálló egyesületét. Azonban ez a különállás, amit valószínűleg pozícióharc motiválhatott, rövidesen végetért. Schiff Gábor neve egy év múlva már a régi egyeslet vezetőségében szerepel.

Az ORTODOX HITKÖZSÉG NŐEGYELETE is jelentős tényezője volt a hitéletnek. Tisztikarában az 1933-ban megtartott választás hozott változásokat. Ekkor a következők kerültek az élre: Wachslér Dávidné elnök; Gross Dávidné és Schwarz

Izidorné alelnökök; Krausz Lajosné titkár; Deutsch Jakabné és Spitzer Andorné ellenőrök; Fischer Hugóné pénztáros. Ezenkívül még 22 választmányi tag került be az egyesület képviselőtestületébe.³¹

A GYŐRI ORTODOX LEÁNYEGYLET 1929 végén alakult. „Meghonosította kebelében a szombat délutáni ismeretterjesztő előadásokat, amelyek nagy látogatottságnak” örvendtek. Az egyesület ügyeit 9 tagú választott végrehajtó bizottság intézte.

Általában leszögezhetjük, hogy mind az Ortodox Hitközség Nőegylete, mind a Győri Ortodox Leányegylet kivette részét az egyetemes zsidó megmozdulásokból, és nem zárkózott el olyan mereven a kongresszusi hitközség hasonló szerveitől, mint az ország többi részében ez szokásban volt.

Mindent összevetve a győri ortodoxok kapcsolata a kongresszusi hitközséggel szívélyesnek mondható ebben a korban. Amilyen élesek voltak az ellentétek a két hitközség között az elszakadás idején, a múlt század 70-es éveiben, annyira elsimultak a nézeteltérések e század negyedik évtizedére Schwarz Izidor elnöksége alatt. Ez a helyzet nem változott Schwarz Izidor 1934-ben bekövetkezett elhunytja után sem. Az 1935 januárjában megválasztott vezetőség, amelynek tagjai: Wachslér Dávid elnök, dr. Lemberger Albert és Rosenberg József alelnökök, Fränkel Sándor pénztáros és Spitzer Illés ellenőr voltak, tovább folytatta elődei politikáját.

Az 1937 januári választás csak kisebb személyi változást hozott: dr. Lemberger Albert iskolaszéki elnök lett, míg alelnökké Gross Dávidot választották, és a pénztárosi tisztséget Krausz Lajos kapta.

A XII. KÖZSÉGKERÜLET

Dr. Kallós Henriket, a győri hitközség elnökét, 1930 májusában választották meg a XII-ik (győri) községkerület elnökévé is, dr. Pfeiffer Fülöp utódjául. Alelnök Erdély Ernő lett. A 85

éves korában elhunyt dr. Pfeiffer, életének utolsó másfél évét Bécsben töltötte rokonainál. Ez a községkerületi munkát jelentősen megbénította.

Az új községkerületi elnök nagy agilitással kezdett hozzá ezen feladatköre ellátásához is. Mindjárt bemutatkozó beszédében megállapítja, hogy a győri községkerületet eredetileg is nagyon szűk területre szorították, de ebből még elvesztett értékes részeket a világháború után. A kongresszusi hitközségek szervezeti szabályzatának az elavultságára is panaszodik, amely alig biztosít hatáskört a községkerületeknek. Síkraszáll a Budapesten kidolgozott új szervezeti szabályzatnak az elfogadásáért. Ennek lényege, hogy az Országos Iroda és a községkerületek eddig elhanyagolt szervezeteit kell fokozottabban kiépíteni.

Kallós elnök meglehetősen jól látta a magyar zsidóság bajainak forrását. Beszédeinek vissza-visszatérő témája a gazdasági antiszemitizmus szülte zsidó tömegnyomor, és az ebből fakadó súlyos elnéptelenedés. A tönk szélére jutott kis vidéki hitközségek — ahogy ezt a győri körzetben is tapasztalhatta — képtelenek lelkészt és tanítót tartani. „Szakszerűen képzett lelkész nélkül nincs templom, okleveles tanító nélkül nincs iskola, templom és iskola nélkül nincs hitközség, nincs zsidóság”³² — hirdette.

Az Országos Iroda elnökének megválasztásakor — 1932-ben — dr. Kallós Henrik és előljáró társai a leghatározottabban kiállnak Stern Samu mellett. Figyelemre méltó, ahogy megokolják ezt a felekezet lapjában. A cikket dr. Kallós írja és lényegét így foglalja össze: „... Akit a VI-ik községkerület, mint nem csak a legnagyobb községkerület, hanem az ország zsidó vallású polgárainak jóval több mint a felét magában foglaló községkerület elnökévé megválaszt, azt a községkerületi elnökök évtizedes gyakorlata szerint az Országos Iroda elnökévé ugyancsak megválasztják. Ami természetes is, mert az *én községkerületem lélekszáma aligha lesz több mint 10 000*, és az *én 10 000 lélekszámot képviselő szavazatommal csak nem akar-*

hatom majorizálni azt a VI-ik (budapesti) községkerületet, amely egymagában 300–400 000 lélek szavazatát reprezentálja... ”³³

1934 májusában rendeli el Hóman Bálint kultuszminiszter „az autonómia épségbentartásának elvi alapján” az alkotmány kiegészítését. Erre októberben került sor. Az országos gyűlés 200 kiküldötte közül a Győrött székelő XII-ik községkerület 11 rendes és 3 póttagot küldhetett.³⁴

A győri XII-ik községkerület, vezetőinek élénk tevékenysége és helyes politikája révén, lélekszámát meghaladó súllyal szerepelhetett az országos felekezeti életben.

II. A NYÍLT ÜLDÖZÉS KORA

(1938 – 1944)

AZ ANTISZEMITIZMUS KORMÁNYPROGRAMMÁ VÁLIK

Az 1937-es év még semmi változást nem hozott a győri hitközség életében. A vezetőséget újraválasztották. Legfeljebb az ezt megelőző választási harc volt a szokásosnál hevesebb. Az ellenzék vezére ekkor dr. Rothauser György orvos, aki az Ifjúsági Kultúregylet elnökeként szerepelt már. A kiélezett küzdelem eredménye azonban mindössze egy póttagság, amelyet a képviselőtestületben ért el az ellenzék.

A vezetőség szelleme és irányelvei sem változtak. Az elnök a hazai zsidóság és a győri hitközség helyzetével foglalkozva „hitvallást tett az izraelita hitfelekezet magyarsága és törvényben biztosított jogai mellett.”³⁵

A hitközség vezető rétege, amilyen jól látta a hazai zsidóság hanyatlásának, és így a győri közösség lassú süllyedésének az okait, olyan vak volt az ellenforradalmi rendszer valódi céljait illetően. Egy-egy politikus kétértelmű kijelentésében azonnal hajlandó volt a demokráciára való törekvést felfedezni. Optimizmusukból még azok a zaklatások sem tudták kikökeníteni őket, amelyek már részben nyílt megnyilvánulásai az antiszemitizmusnak.

Így érthető meg, miért jelentették ki büszkén, hogy „Győrött nincs ‘galíciai’ ...”, holott tiltakozniuk kellett volna, amiért a rendőrség nyagyarányú razziát rendezett a zsidóság ellen 1938 elején. Az antiszemita sajtó pedig elég élesen megvilágította a razzia hátterét: „Az Idegenellenőrző Hivatal utasítására

a rendőrség Győrött is nagyszabású razziát tartott. A razzia alkalmával 1500 egyént igazoltattak és 140-en nem tudták magukat kellőleg igazolni. Ezeket bekísérték a rendőrségre. A 140 egyén közül 20 egyáltalán nem tudta magát igazolni, sőt, nagyrészüik még magyarul sem tudott. A többieket elengedték a rendőrségről.”

Ebben az időben köztudomásúan azzal „vádolták” a zsidóságot, hogy az első világháború előtt az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozó Galícia nevű lengyel tartományból vándorolt be Magyarországra. Ez persze így hazugság volt. De még az a töredék, amely valóban onnan jött is, teljesen legálisan tartózkodott hazánkban. Az első generációsok között akadt, aki törve beszélt csak magyarul, de leszármazottaik már teljesen elmagyarosodtak.

A rendőrségi intézkedés tehát kifejezetten a zsidóság ellen irányult. A hitközség vezetősége mégis diadallal idézte Török Károly főkapitányhelyettes hivatalos jelentését: „A pénteki razzia során 1528 személyt igazoltattunk. Ezek közül 135-öt rendeltünk be a kapitányságra, állampolgárságának igazolására. A berendeltek nagy része igazolta is állampolgárságát és csak 46 egyénnél kell kivizsgálni az állampolgárságot. Ezen 46 személy is szerzett illetőségi, vagy lakhatási engedélyt és ezek nagyrésze Magyarországon született, de bizonytalan, hogy szüleik révén, akik nem Csonka-Magyarországon születtek, magyar állampolgárok-e? Ezt fogja most tisztázni a megindult eljárás. Egyébként kijelentem, hogy a razzián egyetlen olyan egyént sem állítottak elő, aki jogosulatlanul tartózkodott volna Győrött!”³⁶ (A hivatalos jelentéshez hozzáfűzték még a hitközség vezetői, hogy az egyetlen „galíciai” zsidó Győrött az a „turulista” ifjú volt, ki kaftános kosztümben antiszemita röplapokat szórt szét az utcán. . .)

Ezekután könnyen elképzelhető milyen váratlanul és megrázóan érte a zsidóságot Darányi Kálmán miniszterelnök 1938. március 5-iki hírhedt győri beszéde. Ekkor kiderült, hogy a hi-

vatalos Magyarország, az ellenforradalmi rendszer urai, egy húron pendülnek a nyilasokkal.

AZ ELSŐ ZSIDÓTÖRVÉNY

A miniszterelnök győri beszédében jelentette be, hogy törvény készül „a zsidóság gazdasági térhódítása” ellen. A máskor oly lassú magyar törvényhozás, most villámsebességűvé gyorsult és alig egy hónap múlva már a képviselőház előtt volt a törvényjavaslat: az ügyvédi, mérnöki és orvosi kamarák tagjai, továbbá a vállalatok alkalmazottai közül a jövőben csak húsz százalék lehet zsidó származású.

Maga az a tény, hogy éppen Győrben hirdették meg a zsidótörvény bevezetését, ugyancsak elgondolkoztató. Ugyanis országos jelentőségű ügy volt ez. Nem beszélve arról, hogy a magyarországi zsidóság többsége a fővárosban és környékén lakott. Semmi nem indokolta, hogy ne Budapesten jelentsék be.

Talán a nemzetközi helyzet ad némi magyarázatot a kérdésre. Az „Anschluss” ideje ez. Az Osztrák Köztársaság végnapjait éli. Egy hét sem telik el Darányi miniszterelnök beszéde után és Hitler csapatai megszállják Magyarország nyugati szomszédját. A zsidótörvény bejelentése az osztrák határhoz közel eső Győrben gesztus lehetett a náci eszmék elfogadásának irányába.

A győri hitközség vezetői számára mindenesetre jeges zuhanyként hathatott a zsidótörvény meghirdetése. Logikus, hogy még az a dr. Kallós Henrik is, aki „kormányfőtanácsosi” címet kapott, meglátta a veszélyt, amely egész közösségükre leselkedett. 1938. szeptember 15-én az Egyenlőségben „Új Népvándorlás” címen cikket ír a zsidóüldözésről. Megállapítja, hogy a zsidó bármit csinál, akkor is üldözni fogják, mert akár a korszó esik rá a kőre, akár a kő a korszóra, mindig jaj a korszónak. Az előítélet legyőzhetetlen. Tehát vállalni kell a zsidóságot, akár akarjuk, akár nem. Bródy Ernő országgyűlési képviselőt

idézi: „eddig jó magyarok, rossz zsidók voltunk”. A jövőben – teszi hozzá Kallós Henrik – jobb zsidóknak kell lennünk. Majd így fejezi be:

„Fel a fejjel és főleg – nem meghunyászkodott, egyenes, bátor derékkal – az önfegyelem útján, férfiasan a szigorú kötelességteljesítés felé!”

A kétségbeesés igen magas fokra hágott a győri zsidóságban Darányi Kálmán beszéde után. Mintha már ekkor rádöbbenek volna sorsukra. . . Így kerülhetett sor 1938 nyarán a „Tisobeov”-i temetőlátogatásra. Ezt dr. Róth Emil főrabbi felhívására rendezték. A böjtnap délelőttjén, 9 órakor, 1500 hívő gyűlt össze a temetőben, hogy ott gyászünnepet tartson.

Az összejövetel nagyon véstjósító módon folyt le. Schmuck főkantor énekelt. Utána a főrabbi beszélt a zsidóság akkori helyzetéről. Majd így kiáltott fel: „Menjetek és simogassátok meg az itt nyugvó édesapátok és édesanyátok sírköveit és hívjátok őket, hogy legyenek segítségünkre a mi nehéz harcunkban, nehogy meginogjunk és elbukjunk.”³⁷

A katasztrófa váró hangulatot talán a náci csapatok Lajtán túli hirtelen megjelenése idézhette elő. A győri zsidóságot különösen súlyosan érintette ez az esemény, mert számos innen származó zsidó élt Ausztriában, főleg Bécsben. Sok győri család tekintett aggodalommal nyugat felé és rettegett az újabb hírektől, amelyek ebben az időben, csaknem mindig rosszak voltak.

Ebben a feszült légkörben megbénult a kulturális munka a hitközség keretei között. Megszűnt az Ifjúsági Kultúregylet rendezésében tartott „szabadegyetem”, amelyen annyi színvonalas előadás hangzott el. Megszűnt a „zsolthárhangverseny”, amelyet már dr. Róth Emil főrabbi szervezett, ugyancsak az Ifjúsági Kultúregylet rendezésében. A Torász Cheszed Egylet sem üdvözölhette hallgatósága körében a meghívott előadókat más városokból. A Nőegylet nem tartott rendezvényeket. Még az ortodox Tiferesz Báchurim is elhalasztotta összejövetelét.

Az első zsidótörvény bevezetése és Ausztria lerohanása okozta csapás után csak nagyon lassan kezdett ocsúdni a hitközség

kábulatából. Teljesen már soha nem is tudta visszanyerni egykori fényét, életerejét.

Az első jelentősebb esemény a Győri XII-ik Községkerület közgyűlése volt 1938. október 30-án. De ez valószínűleg a központi szervek utasítására történt. Ezen a közgyűlésen ünnepelték „a Felvidék visszacsatolását”. Szabó Miksa dr., a hitközség titkára, bejelentette és ismertette a „felekezet három szervezete által alakított Magyarországi Izraeliták Pártfogó Irodájának létrejöttét.”

Ugyancsak a győri hitközség titkára emlékezett meg jelentésében a Burgenlandból kiűzött és a szomszédos Rajka község határában, egy dunai uszályhajón 6 hónapig veszteglő hittestvérek sorsáról, akiknek ellátása nehéz feladatot és sok munkát okozott a győri hitközségnek.

A kiűzött zsidók megalázó, embertelen sorsa teljesen világgossá tette mindenki előtt a veszélyt, amely a magyar zsidókra is a közelben leselkedett, ugrásnyi távolságban. Ezért Kallós Henrik elnök szerény életmódot javasolt a községkerület tagjainak, felszólalásában. Úgy gondolta, ha nem nyújtanak támadási felületet a rágalmazóknak, akkor el lehet kerülni az összeütközést.

Egyben befelé fordulást hirdetett. A vallásoktatás intenzívebbé tételét sürgette. Csak úgy tudnak fennmaradni, ha megreformálják a hitoktatást.

A hitoktatás fontosságát hangsúlyozta dr. Róth Emil főrabbi is. Konkrét javaslatokat tett az ifjúsági és kultúrgyuletek munkatervét illetően. A zsidó múltnak és a héber nyelvnek fontosságát hangsúlyozta a vallásoktatás terén, valamint az iskolai felügyeletet intenzívebbé tételét. A formális hittanórák helyett inkább lelkiileg akarta felvértezni az ifjúságot az elkövetkező eseményekre, a jövőre, amely ekkor már nem sok jóval kecsegtetett.

A hitközség iskolájának az 1938/39-es tanévben összesen 149 tanulója volt. Érdekes az osztályonkénti megoszlást megfigyelni:

I. osztály: vegyes	34 tanuló tanító: Kállai Ignác
II. osztály: megosztott	20 fiú tanító: Ullmann Frigyes
II. osztály: megosztott	17 leány tanító: Hoffmann Jenőné
III. osztály: vegyes	30 tanuló tanító: Székely Jenőné
IV. osztály: vegyes	24 tanuló tanító: Faragó Lajosné
V. osztály: vegyes	11 tanuló tanító: Bokor Ernő
VI. osztály: vegyes	13 tanuló tanító: Bokor Ernő

Nyilvánvaló, hogy a zsidóellenes áramlat növekedésével egyre több szülő íratja gyermekét a felekezeti iskolájába.

A főrabbi kérésére az iskolaszék emelte a hittanórák számát, ugyanakkor eltörölték a német nyelv oktatását. Ez utóbbit a kir. tanfelügyelő már az 1937-es órarendből is törölte, gyakorlati szempontból. Az iskola vezetősége csak egy évvel később szánta rá magát erre a lépésre.

A hittanórák száma tekintélyesre emelkedett. Az I. osztályban a 21 tanítási órából 6 hittanóra. A IV. osztályig bezárólag ugyanennyi a hittanórák száma, bár a tanítási óraszám emelkedett. Az V–VI. osztályokban viszont „csak” 5 órában foglalkoztak a vallással. Az iskolaszék kérésére a tanítók maguk tanították osztályukban a hittant, mert a hitközségnek takarékoskodnia kellett.³⁸

Az iskola mellett napközi is működött. Egyre gyakoribb, hogy mindkét szülőnek dolgoznia kell a megélhetési költségek emelkedése miatt.

A MÁSODIK ZSIDÓTÖRVÉNY

1939 tavaszán elkészült a második zsidótörvény. Ez már 6%-ra csökkenti a zsidó alkalmazottak számát a magánvállalkozásoknál. Az állami hivatalok és vállalatok pedig már rég nem alkalmaztak zsidót egyáltalán.

A kormány nyílt antiszemitizmusa serkentőleg hatott Győrben is a szélsőjobboldali mozgalmakra. A gyűlölet növekedett.

Megmutatkozott ez az 1939 májusában tartott képviselőházi választásnál is. A város két képviselőt küldött a parlamentbe. Az egyik ismét Malasits Géza lett, akit a gyárak munkássága juttatott szociáldemokrata programmal a képviselőházba. De társa most már nem a liberális-keresztény Drobni Lajos, hanem a jobboldali Törley Bálint, kormánypárti képviselő. Sőt, hamarosan Közi-Horváth József kerül a helyébe, aki nyíltan uszít a zsidóság ellen.³⁹ (Közi-Horváth neve a Mindszenti perben merül fel a háború után.)

Az egyes intézmények, hivatalok a törvény rendelkezésein túlmenően hajtják végre az előírásokat. A győri ügyvédi kamara például, kizárja a vezetésből zsidó tagjait, csak Hacker Imre dr. maradhat meg mint választmányi tag, mert nem esik a törvény paragrafusai alá, háborús kitüntetésé miatt.⁴⁰

A Győri Hírlap nevű liberális lap betiltásával a városi sajtó teljesen a szélsőségesek kezébe kerül, akik legfőbb célkitűzésüknek a nyílt, antiszemita uszítást tekintik. Ezután már gyakoriak lesznek az olyan cikkek mint a „Jajkiáltás a Golgotáról!” című írás, amely a gyömörei jeshiva betiltását követeli. Írója szerint a Győrhöz közel fekvő falut „halálra ítélték a galiciánerek”. „Napról-napra érkeznek idegen, sunyi képű zsidók, hatalmas csomagokkal, megrakott autókkal. . . semmi tiszteletet és becsületet nem nézünk ki belőlük. . .”⁴¹ A minden tárgyi alapot nélkülöző vádaskodás mindennapossá válik. Nem csoda, ha a lakosság körében emelkedik a gyűlölet.

Az állásuktól, jövedelmüktől megfosztott zsidók mind nagyobb számban kénytelenek a hitközséghez fordulni segélyért. 1939-ben még főleg átképzésre, nyelvtanfolyamok fizetésére kérik a támogatást. Egy részük ezt kölcsönnek tekinti és kötelességet vállal visszafizetésére. Összegük 10 – Pengőtől 1000 – Pengőig terjedt.⁴²

De nem csak helybeliek szorulnak már segélyre és támogatásra. A megszállt Ausztriából is érkeznek Győrbe zsidó menekültek. A hitközség elnöke 1939. februárjában Budapesten tárgyal az ügyükben a JOINT amerikai megbízottaival, bizonyos Trop-

pernéval és Aranovits-szal. Az utóbbi gyorssegélyt helyezett kilátásba a számukra.⁴³

A zsidók elleni intézkedések és zaklatások sorába tartozott ebben az időben az állampolgársági bizonyítvány megszerzésének követelése. Ehhez, legalább nagyszülőikig bezárólag, igazolni kellett a Magyarország területén való születést. Megkezdődött az „őskutatás”. Dr. Róth Emil főrabbinak sekerül a megyei levéltárban az 1843-as conscriptio nyomára bukkannia. A hitközség vállalja a kutatás finanszírozását.

A második zsidótörvény hatását már a középiskolások is érezni kezdik 1939 őszén. Tekintve, hogy a középiskolások közül csak 6% lehet zsidó, 14 lány közül nyolcat nem vesznek fel a gimnázium első osztályába. A fiúknál jobb a helyzet, mert ott több a nem zsidó diák.⁴⁴

Az üldözésnek a hitéletre sincs jó hatása. Jelentik, hogy a Kígyó utcai templomban képtelenek az imához szükséges létszámot összehozni. Jóformán senki nem jár ott templomba. Ezért bezárják egész évre és csak a nagyünnepekre nyitják ki.

A kivándorlásban látják már sokan az egyetlen kiutat az üldözések elől. A hitközség jelentős összeget fordít kivándorlási segély kifizetésére az 1939-es évben. Ezeknek a segélyeknek a visszafizetését, egyes esetekben, a hozzátartozók vállalják.⁴⁵

A HITKÖZSÉG A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ALATT

Az 1939-ben kitört világháború újabb terheket ró a győri hitközségre. Lengyelország náci lerohanása után megjelennek a lengyel zsidó menekültek. Már 1939 október 15-én dr. Kallós elnök bejelenti, hogy dr. Róth Emil főrabbival együtt „kisméretű lengyel segélyakciót bonyolítanak le” menekült hittestvér tisztek javára.⁴⁶

Ezek a tisztek több héten keresztül a zsidó iskola tantermeiben laktak és ott is élelmezték őket. Majd az Országos Iroda segítségével folytatták útjukat.

1939 október végére a Közös Jótékonyági Bizottság pénztára kimerült az egyre szaporodó menekültek tömegének jelentkezése folytán. Ezért a helybeliek tűzifasegélyére már nem tudnak elegendő pénzt adni. A hitközség 240,— Pengővel járult hozzá a kiadásokhoz.

Mindezek után érthető, hogy az 1939. november 12-i rendes évi közgyűlés fő gondja a költségvetési tételek redukálása. Ezt végül is a legkisebb ellenállás irányában oldják meg: nyugdíjazzák Weinberger József rabbiülnököt. Weinberger Nagyváradon volt hitoktató és 1905-ben választották meg győri rabbi-helyettesnek. Tehát Győrött is már 34 szolgálati év állt a háta mögött. Ehhez képest igen alacsony összegben szabták meg a nyugdíját és még azt is kikötötték, hogy „alkalmanként behívható szolgálattételre”.

Többen felszólalnak Weinberger József érdekében, mert igen kevésnek találják kijelölt nyugdíját, de mindössze 20,— Pengős emelést sikerül kiharcolniuk. A hitközség tagjait ebben az időben az 1940. január 7-re kitűzött választás tartja izgalomban. A Választási Bizottság állapítja meg a választásra jogosultak számát az adóhátralék kiegyenlítése alapján. A végeredmény: *554 választásra jogosult tagja* van a hitközségnek. Ők választják meg a 65 képviselőtestületi tagot, illetve póttagot.

Ez a választás semmi változást nem hozott a hitközség életében és vezetésében.

Az országos zsidó segítő akció, az OMZSA egyre nagyobb szerepet kap a hitközség ügyvitelében és költségvetésében. Az ezekkel kapcsolatos adminisztrációs munkák elvégzésére, az előjáróság javaslatára, alkalmazzák Kolb Lajost, aki a megszűnt Győri Hírlap főszerkesztője volt. A liberális újságot — ahogy korábban már említettük — a kormány szüntette meg, így főszerkesztője állásnélkülivé vált. A hitközség csak ideiglenesen alkalmazza őt, havi 200,— pengős fizetéssel.

Az OMZSA részéről Goda Géza és dr. Naményi Ernő ismertették szervezetük célkitűzéseit Győrött. Dr. Kallós elnök

indítványára a hitközség egyhangúlag kimondja, hogy teljes erejével támogatja az OMZSA munkáját.⁴⁷

Növekedtek még a győri zsidóság kötelezettségei azáltal is, hogy elemi iskolája testvériskolájává fogadta a kárpátaljai Toronya község zsidó népiskoláját. Toronya 7 kilométerre esett a volt lengyel határtól és 50 kilométerre a legközelebbi vasútállomástól. Az iskolájuknak 50 tanulója és egy tanítója volt. A győriek tették lehetővé a számukra a további működést, évi 1000, – Pengős támogatással, valamint felszerelési szükségleteikről való gondoskodással.⁴⁸

1940. júliusában dr. Kallós Henrik, a győri hitközség és a XII-ik községkerület elnöke elhunyt. A felekezeti sajtója nagy teret szentel méltatásának. Kiemelik vezetőkészségét, nagy jogi tudását. Működését az egész magyar zsidóság számon tartotta. Széles látókörű ember volt – írják róla –, az igazság szeretete jellemezte. „Soha nem osztott sebeket . . . Meleg szíve már akkor a segítség útjait járta, amikor még országos viszonylatban a formákat keresték. Az ő hitközsége már akkor sok-sok fiatalembert és lányt segített intézményes támogatással az érvényesülés útjára.”⁴⁹ Dr. Kallós Henrik 61 éves korában hunyt el. Halálát súlyos veszteségnek érzik az egész zsidó közéletben. 12 évig volt a hitközség elnöke.

1940 októberében, közgyűlésen választják meg a hitközség új tisztkarát. Elnöknek, dr. Kallós Henrik utódjául, Unger Gyula dr. főorvost; alelnökké Erdős János dr.-t (eddig kulturális elöljárót), kulturális elöljárónak Pollák Lipótot, gazdasági elöljárónak Vogl Antalt választották meg.

A XII-ik községkerület ugyanezen év decemberében tartott közgyűlésén töltötte be a megüresedett vezetői helyeket. Elnöknek dr. Erdély Ernőt, elnökhelyetteseknek dr. Unger Gyula győri és Fried Jenő komáromi elnököket választották meg. Erdős János dr. győri alelnököt a községkerület jegyzőjévé, Hahn József dr. ügyvédet a községkerületi bíróság elnökévé választották.

A 40-es évek elejére a zsidóság gazdasági helyzete igen súlyossá válik az egész országban. A zsidótörvények nagyon megnehezítik a főleg értelmiségi és tisztviselő foglalkozást űző fiatalok elhelyezkedését. Ezért igen figyelemre méltó a Magyar Zsidók Lapja 1941. december 18-i számában megjelent írás, amely például állítja oda a győri hitközséget az ország közvéleménye elé, ahol példásan szervezték meg a helyi segítség frontját. A cikk rámutat arra, a győriek, azonkívül hogy az előírt keretek között járulnak hozzá az országos segítséghez, külön körzeti irodát is tartanak fenn, amelynek a helyi segítség a feladata. A hitközség „a legnagyobb erőfeszítést teszi meg, hogy saját erejéből és az OMZSA-összegekből helyi célokra igénybe vehető szájalékon felül is eleget tegyen szolidaritási kötelezettségének.”

A győri Pártfogó Iroda igyekezett úgy felszámolni a munkanélküliséget, hogy a diákokat, elbocsátott tisztviselőket és kereskedő segédeket ipari munkakörbe helyezte el. Egyben átképzős tanfolyamokat is tartott fenn. Így például, raffia-, játékaru készítő tanfolyamokat indított, valamint a háziipar körébe eső foglalkozásokra képezte ki a jelentkezőket. Azok részére pedig, akik szövészettel akarták megkeresni kenyerüket, a nyersanyagot biztosította. Ezenkívül a körzeti iroda az ipari tanulóknak segélyeket adott és ellátásukról gondoskodott. Sőt, az ország többi részéből érkezőket is elhelyezi a győri és győrmegyei ipari üzemekben, és ekkor, úgy látszott, „itt nyílik leghamarabb alkalom arra, hogy tanoncotthon felállításával is előrevigyék a tanoncképzés rendkívüli fontosságú kérdését”.

A fizikai körülmények javítása mellett nem feledkeztek meg a szellemi igényekről sem. Külön ifjúsági kultúregyesület működik, élén dr. Fodor Ferenc orvossal.

A munkanélkülieket és keresetképteleneket természetesen állandóan segítjük. „A körzeti iroda 765 ellátatlan hittestvérnek juttat segélyeket. Havi segélyösszegben részesíti a hitközség napközi otthonát, ezenkívül külön népkonyhán gondosko-

dik az ellátatlanok élelmezéséről. Az ilyen irányú tevékenységek-
ből túlnyomóan a nőegyleti tagok és a leányegyesület tagjai
veszik ki részüket, akik emellett rendszeres családvédelemmel
is foglalkoznak, amennyiben meglátogatják az elhagyatott,
szegény hittestvéreket és gondoskodnak arról, hogy minden
egyed nélküli családot igazságosan lásson el a körzeti iroda.”

A cikk végül kiemeli, hogy a hitközség és a Pártfogó Iroda
(OMZSA) vezetősége vállaltva munkálkodik együtt a segítség
feladatán. Név szerint is megdicséri Unger Gyula dr. elnököt,
Biringer János, Deutsch Ferenc előjárókat, valamint Kolb
Lajost, a körzeti iroda vezetőjét és végül, de nem utolsó sorban
dr. Róth Emilt, „aki igazi lelki atyja a helyi zsidóságnak”.

A hitközség legjobb erőit a létfenntartásért folyó kemény
küzdelem emészti fel ezekben az években. Kulturális megmoz-
dulásokra nagyon ritkán kerül sor. Egyetlen nagyobb kultúr-
estet rendez a győri ifjúság, 1941. novemberében. Ekkor
a város felekezeti életének „színe-java” összejött és a bevételt
az Ifjúsági Kultúregyesület a Vöröskereszt javára ajánlotta fel.
Sós Endre és Goda Gábor írók tartottak előadást, Gellért
Katalin előadóművésznő pedig kortárs zsidó költők verseit
szavalta.⁵⁰

A szellemi tevékenység könyv, vagy polémizálás formájában
jut kifejezésre. A Javne-könyvek sorozatában adják ki dr.
Róth Emil főrabbi *Az Őrködés Éjszakája* című munkáját.
A peszáchi Haggada új fordítása bő magyarázatokkal ellátva
került így az olvasók kezébe. A bevezetőben részletesen ismer-
tette a szerző az ünnep szokásait, hagyományait, művészi és
néprajzi vonatkozásait.

A főrabbi a magyar zsidó szabadegyetem keretében tart
előadást Martin Buberről, Budapesten. Értekezésének lényegét
Buber azon tanítása köré csoportosítja, hogy „csak úgy mutat-
hatjuk meg istenszeretetünket, hogy kimutatjuk emberszere-
tetünket”. Az előadó szerint ez Buber tanításának és az új
zsidó humanizmusnak a lényege.

A felekezet sajtójában polémizálnak jobboldali és nyilas lapokkal a győri zsidóságot illetően. Főleg azzal érvelnek a cikkírók, hogy Győr várossá válásában milyen jelentős szerepe volt a zsidóságnak. Zsidók letelepedését a városban egész a XV. századig követhetik nyomon, ahogy ezt a soproni levéltár okmánya, egy 1490-ben keltezett irat bizonyítja. A másik jelentős érvük, hogy a modern gyárilap kialakulásában a zsidóknak oroszlánrészük volt e városban is.

1941 őszen a Nőegylet rendez templomi hangversenyt. Beregi Oszkár színművész szavalt a Tóra szövegéből és Herskovits Béla pesti főkantor tradicionális dallamokból összeállított énekével kísért. Ezen a hangversenyen még más felekezetek tagjai is részt vettek. A rendezőség megállapítása szerint, a hangverseny anyagi eredménye a győri szegény nélkülözők egész téli szükségletét fedezte.⁵¹

A Leányegylet 1941 decemberében rendez irodalmi estet, amelyen Garami Andor a zsidó írók mai feladatairól tartott előadást, majd Zsolt Béla olvasott fel műveiből. Tordai Judit szavalóművész pedig Zsolt Béla novelláiból és verseiből adott elő.⁵²

1943 márciusában üli meg Győr városa 200. évfordulóját annak, hogy „Mária Terézia királynő jóvoltából” a szabad királyi városok sorába lépett. A zsidóság képviselőit nem hívták meg az ünnepségekre, ezért a Magyar Zsidók Lapjában írnak arról, hogy a város zsidósága is részt kérhetne az évfordulóra való megemlékezésből. Kihangsúlyozzák szerepüket a modern gyárilap megteremtésében. Ide sorolják a szeszfeldolgozót, a gyufagyárat, a Győri Hengermalmot, a Győri Vagon és Gépgyárat, a Győri Szeszgyárat, a Koestlin gyárat, a Linum Tausig Textilgyárat, a Győri Textilműveket, a Gőzhajózási R. T.-t (a MFTR elődje). Ugyancsak kiemelik az I. világháború számos győri hősi halottját.

1942 tavaszától kezdve a zsidó férfiak túlnyomó többsége munkaszolgálatra vonul be, ami súlyos problémát jelent a családok és a hitközség életében. Tükröződik ez a XII-ik község-

kerület 1943. október 24-i közgyűlésén is, ahol Unger Gyula dr.-t, a győri elnököt választják meg a községkerület elnökévé. Beszédében főleg a „munkaszolgálatosaink iránti kötelességekre” hívta fel a figyelmet. A győriek százával ruházták fel az arra rászorulókat és állandóan segélyezték itthoni hozzátartozóikat. A férfiak bevonulásával a nők szerepe lép az előtérbe a közösségen belül. Ők az aktívabbak a rendezvények terén is, ebben az időben.

A GYŰLŐLET ORGIÁJÁT ŪLI...

A második zsidótörvénnyel nem ért véget a rendszer zsidók ellen hozott intézkedéseinek sora. A törvények csak kiindulópontot jelentettek a további támadásokhoz. Győrben is egymás után érvényesítik a „numerus nullus” elvet, tehát a teljes zsidótlanítást. A Győri Nemzeti Hírlap, a város egyetlen napilapja, kimondottan nyilas szellemű újság, örömmel üdvözöl mindent, ami antiszemita. Így például, nagy kárörömmel közli, hogy már a Győri Sporthorgászok Egyesületéből is eltávolították a zsidókat.⁵³ Itt két tagról van mindössze szó, de a gyűlölet nem ismer határt....

Elképzelhetjük milyen diadallal csaptak le egy háborúellenes megmozdulásra! Mert 1942 tavaszán ez történt.

Az újság először 1942. április 9-én közöl egy hivatalos jelentést: „Győrben ellenséges ügynökök nagyobb szabású szabotázszt akartak megkísérelni. Ez a szabotázs kísérlet a hatóságok ébersége folytán megghiúsult. A nyomozás érdekében további közleményt nem adnak ki.”

A hivatalos jelentést a lap első oldalán közölték, de még ugyanebben a lapszámban, a 4. oldalon már a legszélsőségesebb uszításra használják fel. „A zsidó berkekben nagy lesz a lehülés” – harsogják kiemelt sorokban. „A győri szabotázsra készülő zsidókat elfogták...” A szerkesztőség szerint az ügy érdekében nem írtak róla, és „a zsidók erre azt mondták, hogy

nem is igaz az egész dolog, mert hiszen ha igaz lenne, akkor a Győri Nemzeti Hírlap csak megírta volna!” Tehát a hivatalos nyilatkozat még nem közöl részleteket, de a lap már mindent a zsidókra fog. Mindez nagyon jól jellemzi a város uralkodó köreinek elfogult, gyűlölettől terhelt nézeteit.

Csaknem 2 héttel az első közlemény után, jelenik meg a M. Kir. honvéd vezérkar főnökének bírósága által hozott ítélet. Ebből megtudhatjuk, hogy egy hadiüzemben géprobbantást terveztek. Ezzel kapcsolatban letartóztatták Nádas Ernő magántisztviselőt, Marton Dezső színházi titkárt és Piesz Irma háztartási alkalmazottat. Mindhármukat halálra ítélték. Nádas Ernőn 1942. április 11-én az ítéletet végrehajtották, míg Marton Dezsőnél életfogytiglani, Priesz Irmánál 15 évi fegyházra változtatták át a halálbüntetést. Az ügyel kapcsolatban letartóztatták még Singer Endrét, Szántó (Strasser) Györgyöt, Lengyel (Löwy) Endrét, Neubauer Györgyöt és Békefi Lászlót. De felettük „rendes hadbíróság fog a közel jövőben ítéletet mondani”.

A hivatalos rögtönítélő bírósági jelentéshez a lap nyomban hozzáfűzte az uralkodó körök véleményét. E szerint a vádlottak „a hadsereget ellátó haditermelést akarták akadályozni. . . Kiáltó tanulság, hogy a bűnösök majdnem kivétel nélkül zsidók, vagy zsidó szolgálatban állók voltak. . .”⁵⁴

A város akkori hangadói tehát a fasisztaellenes akciót, amelynek célja a német hadigépezet ellátásának akadályozása volt, tisztán zsidó ügynek tekintették. Más szóval, ürügynek a zsidóellenes hangulat szítására. Lapjukban még hetekig vissza-visszatértek az eseményre. „. . .Nádas és Marton az »entellektüel« zsidósághoz tartoztak” – írják többek között. „Nádasról azt mondták Győrött, hogy »úriember«. Állása (mérnök volt), műveltsége, jövedelme, társadalmi pozíciója valóban kimerítette az úriember külsőségeit. Hogy belül ki volt, arra az akasztófa megadta a választ. . . . Piesz Irma, Nádas háztartási alkalmazottja, a győri zsidóasszonyok által nagyon jól ismert nő volt. . . Sorsa felveti a kérdést: szabad-e zsidóknak

keresztény háztartási alkalmazottat tartani, megengedhetjük-e? ... Ez a lelki fertőzés a kenyéradó gazdától, gondolkodóba kell, hogy ejtsen... ”⁵⁵

A lelkiismeretlen uszításnak hamarosan újabb áldozatai vannak. Székely Dezsőt, a Szabó Samu féle gyár igazgatóját, aki izraelita vallású, „először gondatlansággal vádolják a törvényszéken”. Majd dr. Veörös Miklós ügyész javaslatára szabotázsért vádat emelnek ellene és találnak „tanúkat” is ennek alátámasztására.

A tanúk szerzését megkönnyítette az a hír, hogy egy „magyar munkás” 10000 Pengő jutalmat kapott a honvédvezérkar főnökétől. Arról van szó, aki leleplezte a „győri szabotázszt”. A nevét titokban tartják. A Győri Nemzeti Hírlap utal rá, hogy vitéz Szombathelyi Ferenc, vezérkari főnök, örömmel adta volna ki a „derék munkás nevét – de hazafias érdek a hallgatás”.⁵⁶

Viszont gyűjtést szerveznek az ismeretlen feljelentő részére, sőt, azt a hírt terjesztik, hogy az „érdekelt gyár” munkásai is kijelentették, hogy lemondanak egynapi keresetükről a javá-
ra.⁵⁷

A denunciálásra, feljelentésre buzdítás ilyen légkörében nem csodálhatjuk, hogy megindulnak a nemzetgyalázási és uzsorakamati perek a bíróság előtt Győrben, amelyeknek szenvedő alanyai kivétel nélkül zsidók.

A bíróság a leghihetlenebb vádaknak is hitelt ad. Így, például, Krausz Lajos 66 éves győri nyugalmazott zsidó kántor-tanítót feljeleníti egy 19 éves „keresztény lány”, hogy pénzzel el akarta csábítani. A vádat „fajgyalázás” címén indítják az idős ember ellen és komolyan letárgyalják. Krauszt 1 évi börtönre és 5 évi hivatalvesztésre ítélik.

Rosenthal Sándor 26 éves zsidót 5 hónapi fogházra ítélik jogerősen, mert állítólag két keresztény lánnyal volt kapcsolata.

A győri Baross Szövetség, amelybe az „árja kereskedők” tömörülnek, már 1942-ben javasolja a „zsidó” megjelölést a „nem árja üzleteken”.

A lapban megjelenik egy rovat, amelynek címe: „Győri zsidókérdésről”. Ebben a rovatban már 1942 májusában felvetik, hogy a zsidókat ki kellene tiltani az uszodából. „A polgármester is úgy nyilatkozott a lapnak – írják többek között –, hogy a zsidók nem fognak medencés uszodába járni.”

Ugyanebben a rovatban a keresztény házigazdákat rója meg, amiért nem akarnak felmondani a zsidó bérlőknek. Jöjjön hát a törvény! – követelik. „Győrött sajnos a liberális zsidó múlt megölt minden bátor kiállást... Sok a zsidópártolás, a stróman. De egyszer majd hirtelen minden rendbejön...”⁵⁸

Uszításaiknak sikere van, mert az uszodából kinézik a zsidókat. Diadallal jelentheti a Győri Nemzeti Hírlap június 9-én, hogy „kitűnően sikerült a győri keresztény uszoda első tömegnapja”.

1943-ra, a tengelyhatalmak csapatainak vereségei után enyhül némileg a durva hang a sajtóban is. Ekkor jelenik meg dr. Tomaj Ferenének cikke a város felekezeti megoszlásáról. Ebből megtudhatjuk, hogy az 1941-es népszámlálás szerint Győrben az izraeliták száma 4 688 volt, vagyis a lakosság 8,2%-a. Számuk az ezt megelőző 4 évtizedben egyre csökkent. 1900-ban az összlakosság 12,7%-a, 1910: 12,6%; 1920: 11,8%; 1930: 10,6%. 1930 – 41 között 693-mal fogyott a számuk, ami 12,8%-os csökkenést jelent. Így a felekezetek sorrendjében a második helyről a harmadikra szorultak a katolikusok és evangélikusok mögé.

„A kerületi megoszlás tekintetében a legnagyobb eltolódást az izraelitáknál tapasztaljuk. Ők ugyanis két kerület lakosságának 1/5 – 1/5 részét alkotják. Az egyik a Belváros, ahol számuk 2 365, tehát 17,9%, míg a másik a Sziget 984 lélekkel és 19,6%-kal.”⁵⁹ A cikkíró megállapítja még, hogy legkisebb a számuk és arányuk Szabadhegyen: 8, még 1% sem.

Az 1941-es népszámlálás óta azonban sok minden történt a város zsidóságával...

III. A DEPORTÁLÁS

1944. március 19. a győri zsidóságnak is gyászos napja. A város főútján látják a főváros felé tartó német tehergépkocsikat, katonákkal megrakva. Még nem tudják, hogy szenvedést és halált hoznak a számukra. Három nappal később megalakul az új magyar kormány Sztójay Döme miniszterelnökkel az élén. Ettől kezdve a kiadott rendeletek nyíltan a zsidóság megsemmisítését szolgálják. Sárga csillaggal jelölik meg őket, elveszik lakásukat, értéktárgyaikat, majd a meggyötört embereket tehervagonokba zsúfolva szállítják ki az országból.

A győri zsidóság is ezt az utat járja végig. A Győri Nemzeti Hírlap csaknem minden számában találunk valami zsidó vonatkozású hírt, ebben az időben. Először csak enyhébbeket. Így például, április 2-án hírül adják, hogy 240 zsidó telefonját szerelték le, mert elveszik tőlük a telefonokat. A rendelet előír bizonyos kivételezéseket (frontharcos, stb.), akiknek telefonját meghagyják, ha kérelmezik. Ilyen címen 69 zsidó visszakapta telefonját.

A győri ügyvédi kamara május 31-ig 42 zsidót töröl a tagok sorából. Összesen 47 zsidó tagja van a kamarának, de ebből 3 győri és 2 pápai lakos kivételezett.⁶⁰

A sajtó visszanyeri régi hangját a német megszállással. Sőt, az üldözöttekről most még útszélibb, durvább módon ír. Dr. Gerő László Sárga Csillagok című cikkében élvezettel vájkál a sebekben. Szerinte a sárga csillag nem megalázó, csak így

tudják meg ki a zsidó. A megbélyegzettek gyarapodtak és dagodtak, kiszorították a keresztény kereskedőket és értelmiséget.

Rendszerré válik, hogy a város minden bajáért, gondjáért a zsidókat tegyék felelőssé. „Kevés a munkaerő”, kesereg az újság szerkesztősége, és mindjárt kész is a válasszal: hívjanak be több zsidót munkára.

1944. április 13-án nagy légitámadás éri a várost. Többszáz halott és sebesült marad utána. A bombák főleg a gyárnegyedre és az állomás környékére hulltak, ahol aránylag kevés zsidó lakott. Így az áldozatok között is viszonylag kevesebb volt a megbélyegzett. Bedobják a köztudatba, hogy ezt az ellenség rendezte így. Hamarosan azt követelik a lapban, hogy a zsidókat tömörítsék a hadicélpontok köré. „Hát mégis igaz lenne a zsidók által már régen terjesztett suttogó hír, hogy a zsidókat kíméli az ellenséges terrorista? Próbáljuk ki!” Cinikusan a védtelenek szájába adják az általuk koholt vádakat, hogy ideológiai alapot teremtsenek életveszélyes helyzetbe juttatásukra.⁶¹

Nyíltan követelik azt is, hogy a zsidókat ne engedjék be az óvóhelyre. „A zsidók kisajátítják a nyilvános óvóhelyeket” címmel arról írnak, hogy a bencés székház nyilvános óvóhelyén az üldözöttek fogyasztják a levegőt. Követelik, hogy legközelebb az óvóhely parancsnoka írja össze kik tartózkodnak ott és pontos címüket is.⁶²

Az „összeírás”, a feljelentés, a besúgás a jó állampolgárság kritériuma lett. Ezt hallhatták a rádióban, a sajtóban, a hivatalban, a gyárakban és műhelyekben. Nem csoda, hogy annyi feljelentés érkezett a hatóságokhoz. Különösen a zsidóvagyron bejelentésével kapcsolatban.

1944 áprilisában megjelent a rendelet, hogy az illetékes pénzügyigazgatásánál be kell jelenteni vagyonukat mindazoknak, akik sárga csillag viselésére kötelezettek. A bejelentett értéket zár alá veszik. Vagyonnak számítottak a műtárgyak, szőnyegek, ezüst és más fényűzési tárgyak is. Minden jogügylet, amit zsidó kötött 1944. március 22. után, érvénytelen.⁶³

A győri m. kir. pénzügyigazgatóságához 2 000-nél több bejelentés érkezett saját és megőrzésre adott vagyontárgyokról. A bejelentések feldolgozására a tanítókat is berendelték. A győri pénzügyintézeteknél félezernél több zsidó szolgáltatotta be arany és ezüst ékszereit, drágaköveit.⁶⁴

Minden zsidó üzlet bezárását azonnali hatállyal elrendelik. A keresztény alkalmazottak viszont, minden körülmények között meg kell, hogy kapják fizetésüket. A romlandó áruk keresztény kereskedők útján kerülnek forgalomba.⁶⁵

A 39.820 – 1921. B. M. számú rendelet 38. paragrafusára hivatkozva, rendeli el a győri rendőrség a zsidók kerékpárjainak, látszöveinek, fényképezőgépeinek és írógépeinek beszolgáltatását. Hamarosan sor kerül a rádiókészülékekre is.

Közben a győri rendőrség vezetőjét Szombathelyre helyezik át és Árvay Adorján tanácsos lett a kapitányság ideiglenes vezetője. Az új ember rá akar szolgálni a bizalomra. Azonnal razziát rendel el a Sziget nevű városrészben, hogy ellenőriztesse a csillagviselést. Ez alkalommal több zsidót letartóztatnak. Második intézkedése, hogy romeltakarításra használja az üldözötteket. Mindezzel kiérdemli a sajtó helyeslését.⁶⁶

Több kereskedőt árdrágítási ürüggyel tartóztat le a rendőrség, ami jó alkalom arra, hogy általánosítsanak és minden zsidót árdrágítónak nevezzenek, holott ekkor már bezárták a sárgacsillagos üzleteket. De az újság szerint kijátsszák a törvényeket. „Most majd keservesen megtanulják, hogy a mi törvényünk itt a törvény”.⁶⁷

Kárörömmel közli a város lapja, hogy két győri származású zsidó író, a győrszigeti születésű Ehrental Erdős Renée és a győri újságíró Glatter (Radnóti) József, a Bank című lap felelős szerkesztője, Budapesten „eltűnnek a magyar irodalomból”.

Az állandó támadások, meghurcolások, fenyegetések még az erős idegzetűeket is próbára teszik. Nem csoda, hogy a gyengébb idegzetűek közül többen, főleg idős emberek, a halálba menekülnek. Szaporodnak az öngyilkosságok, de ez csak még fokozza az antiszemita heves támadását. „Az öngyilkosság

oka ismeretlen" – írják legtöbbszörre cinikus képmutatással a sajtóban.

Az üldözöttek elleni uszítás és lelkiismeretlen hajsza azonban nem vakított el mindenkit. A városban is akadtak, akik együttértek a megbélyegzettekkel. Erre utal a Győri Nemzeti Hírlap egyik cikke. A „Néma szimpátia-tüntetés: a sárga virág” című írás arról szól, hogy a vörös szekfűhöz hasonlóan, amit 1918-ban hordtak, most egyesek sárga virágot tűznek a gomblyukukba. Ezek együttérzésüket fejezik ki a Dávid csillag viselőivel. „Ítéljük el merészségüket!” – rohan ki ellenük az újságíró. Azt ajánlja az együttérzőknek, hogy tűzzék ki a sárga csillagot, és a magyar társadalom „nem fogja sajnálni őket, hogy odamennek, ahová szívük húzza őket”.⁶⁹

Ugyancsak az üldözöttekkel való szimpátiára vall az a „zöld táborig levelezőlap” is, amit dr. Gerő László szerkesztő kapott a frontról Varga aláírással. Írója felháborodva vonja felelősségre a szerkesztőt zsidóellenes uszítása miatt és harctéri, valamint tanítói tapasztalataira hivatkozva cáfolja az üldözöttek elleni vádakát. Gerő László „zsidóbarát magyarnak” nevezi alevélíró, és követeli, hogy küldje be a címét a szerkesztőségbe. Ígéri, hogy „fel fogják keresni”. A szerkesztő nem hagy kétséget az olvasókban az iránt, hogy ezt az ígéretét fenyegetésnek szánta.⁷⁰ Nyilván elrettentésül hasonló esetekkel kapcsolatban.

Ugyancsak megfenyegetik azokat a keresztényeket is, akik zsidó vagyontárgyak megőrzésére vállalkoznak, hogy internálják őket.⁷¹

A város akkori urainak valódi szándékát teljesen leleplezi a „Meg kell szervezni a zsidó vagyonmentő vásárt?” című cikk. Ennek lényege, hogy a sárga csillagosok most elszegényednek, mert nincs jövedelmük. Így el kell adniuk mindenüket, ha enni akarnak. Az állam lefoglalhatná és kiárúsíthatná holmijaikat részletfizetés ellenében. A pénzt persze nem a zsidóknak adnák. Ha azonban „ennél radikálisabb megoldást fog hozni az országos intézkedés, örömmel nyugszunk bele, csak minél hamarabb. Talán Győr is kezdeményezhetne egyszer valamit.”⁷² Tehát

alig várják, hogy az éhhalál szélére sodort üldözöttek vagyóná-
ra rátehessék a kezüket.

Sok zsidó hitte azt, hogy a kikeresztelkedéssel talán elkerül-
heti az üldözést, meghurcoltatást, pusztulást. Ezért számosan
jelentkeztek a keresztény felekezeteknél. Ezzel kapcsolatban
elgondolkoztató dr. Kapi Béla dunántúli evangélikus püspök
figyelmeztetése, hogy a zsidótörvény következtében megnövekszik
a keresztény egyházakba térők száma. Szerinte, szigorúan
meg kell vizsgálni a betérőket, nem önző és külső érdekük kész-
teti-e őket erre a lépésre, és nem vallási meggyőződésük. Ezért
elrendeli, hogy kötelező a 6 hónapos megelőző oktatás.⁷³

Ekkor már teljesen bezárult a kör az üldözöttek körül. Az
újság figyelmezteti olvasóit, hogy a zsidóktól, akiket gettóba
visznek, ne fogadjanak el semmit, mert bajuk lehet. Ne kösse-
nek velük „hamis” adás-vételi szerződést. „El kell szakadnunk
egészen tőlük, ne vigyünk semmiféle emléket ebből a gyászos,
végre felbomló magyar-zsidó házasságból a zsidómentes jövő-
be.”⁷⁴

A humanizmus utolsó parazsát is igyekeznek elhamvasztani
az emberek lelkében. A hangadók nagyon jól tudták — ahogy
ez közölt figyelmeztetésükből is kiderül —, hogy mi lesz a sorsa
a gettóba hurcolt zsidóságnak. Csak felelősségre vonásukkor
hazudják majd azt, hogy nem tudtak semmiről.

Súlyos pörölycsapásként érik az üldözött embereket az egy-
más után kibocsátott, most már létfenntartásukat fenyegető
korlátozó rendelkezések. Dr. Versényi Jenő rendőrtanácsos alí-
írásával jelenik meg a rendelet, amely csaknem lehetetlenre
teszi részükre a piaci bevásárlást. Így a napi piacokon csak dél-
előtt 10 – 11 között, hetipiacokon délelőtt 11 és délután 2 óra
között, vásár- és ünnepnapokon 9 – 10 között vásárolhatnak
élelmiszert.⁷⁵

Hamarosan megkezdődik a zsidók „összeköltöztetése” is.
Május 23-ig gyakorlatilag be is fejeződik a gettóba zárás. Még
néhány napig tart, amíg a külvárosok és vidék zsidóságát is ide
koncentrálják.

„Megnyílt a győri gettó és bezárult valami örökre” – visszhangozza a lap az uralkodó körök álláspontját. „Ne sajnálják a gettóba vonuló zsidóságot – írják könnyedén – életüket nem veszi el senki, de a háború befejezése után megürül a gettó is, mert a zsidóságnak el kell vitorláznia Európából. . .” A nincstelenek előtt is megcsillogtatják a reményt: „A zsidó vagyomból majd jutalmat kaphat a magyar” katona.⁷⁶

Egyelőre azonban a tömegek csak kárát látják a zsidóság elszigetelésének. Legalább is ez derül ki a „Hogyan lehet megoldani a háztartási alkalmazott problémáját” című cikkből. A cikk korántsem az alkalmazottak szemszögéből tárgyalja a kérdést, hanem azon kesereg, hogy a „zsidók igényessé nevelték a falusi lányokat”, így ezek nem akarnak jóval alacsonyabb bérért „őskeresztény” munkáltatóhoz elszegődni. Még azzal is megvádolják e lányok korábbi alkalmazóit, hogy „türelmi pénzt” adtak a lányoknak, hogy várják ki az átmeneti időt. . . Radikális megoldást javasolnak, német mintára, ahol bevezették a női munkaszolgálatot, így senki nem bújhat majd ki a munkavállalás alól – kevesebb pénzért, persze.⁷⁷

Ugyanakkor felháborítja a gyűlölet megszállottjait, hogy a lakosság egy részének „új kereseti lehetősége van”, mert keresztény bevásárlókat fogadnak a győri zsidóasszonyok, akik nem mehetnek a piacra. Fenyegetőleg közlik: „reméljük a gettóval megszűnik ez a keresztény rabszolgaság és rendeltetkezési is”⁷⁸

A város vezetőit az is izgatja, hogy a gettóba tömörített, kifosztott zsidók vagyonának egy része esetleg a lakosság kezébe került. Ezért Koller Jenő polgármester aláírásával hirdetményt jelentetnek meg, amelyben figyelmeztetnek mindenkit, hogy a megőrzésre átvett zsidó vagyont 24 órán belül szolgáltatassa be a győri rendőrség kapitányságára. Fenyegetőleg közlik, hogy „. . . a zsidók kikérdezése folyamatban van és így a hatóság a jogtalan zsidóvagyon rejtegetőket feltétlenül felkutatja”.⁷⁹ Ez utóbbi mondat mögött a csendőrségi kínzókamrákban ha-

lálra vagy nyomorékká vert emberek szörnyű szenvedése húzódik meg. . .

A gettóba kényszerített zsidóság állandó rettegésben élt, hogy mikor idézik be őket a csendőrnyomozók, értéktárgyaik után kutatva. A zsúfoltság is elviselhetetlen volt, 2–3 család egy-egy kis, komfort nélküli lakásban. Ebben a kétségbeesett helyzetben mutatkozott meg a legigazabban dr. Róth Emil emberi nagysága. Beszél a csüggedőkhöz, vigasztalni próbálta őket a hit reményével. Megmenekülhetett volna. A fővárosból lejöttek érte, hogy megmentsék, de ő kitartott közösségével, bár tudta mi vár rá.

A győri kongresszusi hitközség mártír főrabbijáról igen találó jellemzést ad dr. Scheiber Sándor professzor:

„Dr. Róth Emil (1097 – 1944) a legideálisabb. . . rabbi volt. Eszméinek szinte megszállottja. Az újhéber nyelv és kultúra szerelmese. Ebben a szellemben akarja átállítani az istentiszteletet és a hitoktatást. Az öntudatos zsidó szellem kialakításának szolgálatába állítja egész magánéletét. Mindig egy-egy újabb jelszót ad ki, egy-egy újabb akciót indít elgondolásai népszerűsítéséért: egyszer az imádkozásért, máskor a gyertyagyújtásért, harmadszor a zsidó énekért stb. Haggadájában (Az örökös éjszakája. Bp., 1942.) mintáját adta a zsidó hitre és öntudatra nevelő munkának. Működése nyomán Győr a zsidó újjáéledés bástyájává vált. Most lett volna hivatva szűkebb körben megvalósított elgondolásait országszerte keresztülvinni. Aszkéta külseje alatt hős lakozott, aki utolsó percéig kiállt: a vagonban még istentiszteletet tartott. . .”^{79/a}

A gettóból hamarosan a nyomornegyed barakkjaiba hajtják a csendőrök és a német SS őrök a zsidókat. Csak néhány ruhaneműt és csekély élelmet vihetnek magukkal. Bevonulásukkor a legdurvább körülmények között motozásnak vetik alá őket, nincs-e náluk értéktárgy. A barakkokban még nagyobb a zsúfoltság és szörnyűbbek a körülmények. Az első péntek este,

június 9-én, a szabad ég alatt istentiszteletet tartanak. A németek vadul rájuktörnek és felelőségre vonják őket, hogy ki adott engedélyt az imára. „A felelősek bűnhődni fognak!” – fenyegetik meg a tömeget. Másnap, szombat reggel az összes rabbit, dr. Róth-tal az élen, „nyírásra” viszik. Szakállukat, pájeszukat durván levágják, közben félholtra verik őket, majd végigviszik a barakktáboron a megcsúfított lelkipásztorokat, elrettentő például.

Június 11-én, vasárnap, indítják el az első transzportot Auschwitzba. 1944. június 14-én (Sziván 23.) érkeznek a megsemmisítő táborba. A második transzport június 17-én (Sziván 26.) érkezik a szelektáló helyre. . .⁸⁰

A gettó elhurcolásáról nem közöl tudósítást a Győri Nemzeti Hírlap. Mindössze kis, eldugott hír jelenik meg arról, hogy a sárga csillagosok június 12-től a nyilvános gőz- és kádfürdőt, – amit eddig egy héten egyszer használhattak – egyáltalán nem használhatják!⁸¹

Majd néhány nap múlva odavetőleg értesítik a lakosságot, hogy „Győrszigetből a zsidóságot elköltöztették, az eddig igénybe vett lakások felszabadultak. . .”⁸²

A zsidók elhurcolásával sem kerül le a zsidó téma a sajtóból. A „zsidó bútorok és a zsidó holmik” kérdése élénken foglalkoztatja a szerkesztőséget. Alig várják, hogy megkaparinthassák ezeket. „Ki akar értékes kutyát?” – hirdetik feltűnő helyen. Olcsó áron kaphatók a zsidók kutyái. Ha nem akad vevő, elpusztítják őket.⁸³

Mennyi áldozata volt a Győri Hitközségből az 1941–1945 közötti fasiszta terrornak? De helyesebb talán úgy kérdezni, hogy hányan menekültek meg?

A kérdésre teljesen precíz választ nem lehet adni, mert nem minden mártír szerepel a mártírok listáján. Számos esetben egész családok pusztultak el, így nem maradt senki, aki neveiket közölte volna. A megmenekültek között is akadt olyan, aki nem tért vissza lakóhelyére, mert nem volt lelkiereje viszont-

látni maga és családja meghurcolásának színhelyét. Ezért csak hozzávetőleges képet adhatunk a pusztulásról.

Az újjáéledő Győri Hitközség vezetősége 1946-ban a következő adatot közölte: „Munkaszolgálatból 480, deportálásból 300 fő érkezett haza. Így 780 tagja maradt a korábbi 5 700 tagot számláló hitközségnek”.⁸⁴ Persze ez sem fogadható el kritika nélkül. Először is köztudomású, hogy 1945 után számos vidéki zsidó telepedett le a városban, különböző okok miatt. A létszámban így nem lehetünk biztosak. Másodszor, az „5 700 tag” nem felel meg a valóságnak. Az 1941-es statisztika szerint 4 688 zsidó lakott Győrben. A keresztény vallások valamelyikére áttértek száma elenyészően csekély. „. . .A római katolikus plébániák, az evangélikus és református lelkészi hivatalok nem tarták ki kapuikat a zsidók előtt (Győrben). Alapos rostálás után, legtöbb esetben ha a férj, vagy a feleség öskeresztény volt, juthattak el csak a zsidók a keresztelő medencéig. . . Érdekes tudni, hogy a keresztény vallásra áttért győri zsidók száma mindössze 160 – 170. Az áttérések nagy része még 1918 előtti. A győri lelkészi hivatalok a kommunizmus letörése után megnyilvánuló antiszemitizmus elől menekülni akaró, megrémült zsidók elől is elzárkóztak és csak kevés térhetett át. Ezek egyrésze is ma Dávid csillagot visel”.⁸⁵ Tehát maximum 80 – 100 keresztény vallású zsidó kerülhetett a gettóba. Így kb. 4 700 főt érintettek a faji törvények Győrben. Az 5 700-as számot csak úgy fogadhatjuk el, mint hozzávetőlegeset, hogy az nem csak a városnak, hanem hatalmas kiterjedésű vidékének zsidóságát is magába foglalja, akiket a győri gettóban összpontosítottak. Ahogy a 780 túlélő sem kizárólagosan győri lakos volt.

A fenti adatok szerint, tehát Győr és környékének zsidóságából mindössze 1/7 rész menekült meg, míg 6/7 a fasizmus áldozata lett.

IV. A HITKÖZSÉG ÚJJÁÉLED

A MEGALAKULÁS

Győr 1945 március végén szabadult fel. Az első zsidók áprilisban érnek vissza. Főleg munkaszolgálatosok és néhány Auschwitzban felszabadult deportált. A teljes pusztulás képe fogadja őket. A városban nagy harcok voltak, míg a szovjet hadseregnek sikerült kiűznie a fasiszta német csapatokat és nyilas szövetségeseiket. A templomok és a hitközség épületei romosak, kifosztottak. A zsidó lakások is vandál pusztítások nyomait mutatják.

Csak lassan indult meg az élet. A túlélők várják hozzátartozóikat. Bécs felől érkeznek is zsidók, akik megállnak Győrben és itt el kell látni őket meleg étellel, esetleg szállással, ruhanyelvel. Sajnos a családtagok ritkán találkoznak. A megmenekültek legtöbbször maguk maradtak meg szűkebb rokonságukból.

A JOINT segítségével konyha létesült a hitközség székházában, ahol naponta több mint 150 ember étkezett.

1945 júliusában megalakul az elöljáróság, elnöke dr. Szekeres Oszkár orvos. Ugyanezen év december 23-án megtartják a képviselőtestületi választást, amelyen 102-en vesznek részt. A választási bizottság elnöke Spiegel Károly volt. 40 képviselőtestületi tagot és 10 póttagot választottak meg.

Az első elöljárósági ülést 1946. január 9-én tartják. A kongresszusi hitközség ekkor választja meg vezetőségét. Elnök: Fleischmann Elek; tb. elnök: dr. Szekeres Oszkár; alelnökök: Deutsch Ferenc és Winkler Dezső; jogügyi elöljáró: dr. Frankl

Imre; iskolaügyi előljáró: Spiegel Károly; templomi előljáró: Weiner Márton; jótékonyági előljáró: Sternfeld Imre; gazdasági előljáró: Schwarz Imre; pénztáros: Weltner Lajos; alapítványi pénztáros: Bányai György.

Az összeülő előjáróság követeli a város vezetőitől a még szabadon járó háborús bűnösök felelősségre vonását. Megbeszélik az adókvetés módját és a községkerületi választást, amelyet hamarosan le akarnak bonyolítani. Pályázatot hirdetnek a rabbi állásra dr. Róth Emil mártírhálála miatt. Engel Manó, a hitközség korábbi főkántora csak tiszteletből vállalja az előimádkozást, amíg nem tudnak új főkántort alkalmazni. Az infláció ideje ez és a hitközség csak csekély pénzforrással rendelkezik, a rabbi és tisztviseelő mellett nincs anyagi fedezetük kántor alkalmazására is. Dr. Waldner László hitoktató lemond, helyette felkéri Snyders Jakab ortodox főrabbit a hitoktatásra. (Néhány gyereket elbújtattak, néhány Pesten vészelté át a deportálást.) A metszői állással kapcsolatban is az ortodox hitközséghez fordulnak.⁸⁶

A megtisztított és kijavított templomot 1946. március 15-én avatják fel.

1946. június 2-án határozza el a győri hitközség, hogy minden évben mártírünnepélyt tart a fasizmus áldozatainak emlékére.

A Chevra Kadisa exhumáltatja az Abdán legyilkolt zsidókat és 1946 június végén szertartással temetik el e mártírokat, akik legnagyobb részt pestiek. Dr. Berg József kispesti rabbi tart beszédet, Engel Manó kántor énekel. A győri hitközség részéről Geiger László emlékezik meg róluk.⁸⁷

1946. augusztusában választják meg dr. Eisenberg Béla zuglói rabbit győri főrabбивá 166 szavazattal.

1946. szeptemberében iktatják be az új főrabbit nagy ünnepély közepette. Az iktatóbeszédet dr. Kálmán Ödön kőbányai főrabbi tartotta (mint dr. Róth Emilnél). 18 beszéd hangzott el ezen az érdekes összejövetelen, ahol a város minden legális politikai árnyalata és felekezete képviseltette magát. Felszólt többek között dr. Benoschofszky Imre főrabbi, dr. Bánhe-

gyi Jób, a Bencés Rend tagja, Lukács Dezső győri városi plébános, Lukács István evangélikus lelkész, aki dr. Kapi Béla püspök üdvözlő sorait olvata fel (ami sokkal barátságosabb volt, mint 1944-es rendelkezése), Nagy Sándor református lelkész, dr. Borbély Endre főispán, Udvaros István polgármester, Szántó Zoltán, az MKP képviselője, Malasits Géza SzDP képviselő, dr. Weisz Aladár, a Független Kisgazdapárt, Geiger László, a győri Lloyd Általános Kereskedelmi Testület, és dr. Krausz Mór, az ortodox hitközség nevében. Mindannyian szívélyesen köszöntötték az új főrabbit és sok sikert kívántak működéséhez.

A MÁRTÍREMLÉKMŰ

Az újjáalakult hitközség egyik legfontosabb feladatának tekintik mártírjai emlékének megörökítését. Az ortodoxok, akik jóval csekélyebb számúak, Snyder Jakab főrabbi és dr. Krausz Mór elnök vezetésével elhatározzák, hogy az elhurcoltak és megöltek emlékére megillahszerű emlékkönyvet állítanak össze, amelyet minden évben, a deportálás évfordulóján, gyászszertartás keretében felolvasnak. Felhívják mindenkit, hogy a héber nevek megjelölésével 1947. január 31-ig a hitközség címére küldjék el hozzátartozóik adatait.⁸⁸

A kongresszusi hitközség mauzóleumot emeltet vértanúinak. A tervezéssel Adler Manó okl. építésmérnököt bízták meg. Az emlékmű 1947 májusára el is készült. A temető fala mellett 6 méter magas piramisként emelkedik, 100 négyzetméter területen. A gúlához számos lépcsőfok vezet fel, közepén, 4 klaszszikus oszlop között látható a bejárat, amelyet kovácsolt vasrács zár el. „A rács filigrán bordái a világosságnak és az örök életnek jelképét vetítik elénk, a hétkarú lámpást, a Menorát” – írja róla Munkácsi Ernő. „Mögötte egy jelképes koporsó emlékeztet 5 000 deportált győri zsidó mártíromságára”.

„Győr példát mutatott. Saját erejéből előteremtett 100 000 frt. költséggel építette fel ezt a mauzóleumot. . .”⁸⁹

Az emlékmű felavatására 1947. június 15-én került sor. Egészen különleges külsőségek között folyt le. Megjelentek: Tildy Zoltán köztársasági elnök, Dinnyés Lajos miniszterelnök, dr. Ries István igazságügyminiszter, dr. Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter, dr. Mihályfi Ernő tájékoztatásügyi miniszter, valamint a MIOK és a budapesti hitközség vezetősége, Lewitt, az amerikai JOINT alelnöke, dr. Görög Frigyes, a Magyar Zsidó Segítő Bizottság elnöke, az ország jelentősebb hitközségeinek rabbijai és vezetői. A szovjet parancsnokság küldöttséggel képviseltette magát. Ugyancsak jelen voltak a város vezetői.

A temető előtt a honvédség, a temető útjain a rendőrség tagjai álltak sorfalat. A vendégeket a hitközség vezetői, valamint Antl Ödön, dr. Borsa Mihály és Oltványi Imre nemzetgyűlési képviselők fogadták.

A köztársasági elnök még a városházán mondta el beszédét. Kiemelte, hogy „az antiszemitizmus és általában minden vallási és fajgyűlölet szemben áll az egyetemes emberiséggel és világosan kell látnunk, hogy az minden időben csupán segítő eszköz volt az embertelenség gonosztevőinek a kezében. . . Fel kell figyelni és komolyan kell venni ma is és minden időben e gonosz szellem jelentkezésének bármely apró tünetét. Principiis obsta — mindjárt a kezdetnél állj ellent: ez az elmúlt idők egyik nagy tanulsága, aminek következményeit mindnyájunknak le kell vonnunk. . . Ma és a jövőben soha többé nem lehet különbség magyar és magyar ember között. . . . magyar mindenki, aki itt él és a nemzet sorsában, megpróbáltatásában, örömeiben részt vesz.”

A temetőben Ábrahámsohn Manó pesti főkántor gyászénekével kezdődött az ünnepség, majd dr. Eisenberg Béla főrabbi beszédében rámutatott arra, hogy széttéphetetlen kapcsolat van a zsidóság és a demokrácia között. A világ lelkiismeretének és a zsidóságnak csak az hozhat végleges megnyugvást, ha ez a korszak jóváteszi a zsidósággal történt nagy igazságtalanságot. A zsidóság ősi ellensége minden erőszaknak, de fáklyavi-

vője a haladásnak, a szociális igazságnak, a demokráciának. Ezért tűzik újra a demokrácia ellenségei zászlajukra az antiszemitizmus jelszavát. Az emlékmű örökre hirdeti, hogy ma emberfeletti erővel kell összefogni, ha azt akarjuk, hogy a demokrácia örökre rányomja bélyegét a világra.

A főrabbi imája után „megnyitották a mauzóleum kapuit, hogy oda elhelyezzék az 5 000 mártír nevét felsoroló fekete fátyollal átkötött díszalbumot. Ugyanebben a pillanatban az emlékmű belsejében kigyulladt az ott elhelyezett emlékmécses.” A kívül terméskőből épült mauzóleum belsejében, a fehér és rózsaszínű márványlapokon bevésve olvashatók a légerek nevei: Auschwitz, Bergen-Belsen, Dachau. A győri zsidóság mártíromságának állomásai. A márványfalak közt az emléksírhant látszik, amelyet ez alkalommal virágok borítanak.

Ezután a miniszterelnök beszélt. 1938. március 5-én éppen Győrben jelölte ki Darányi miniszterelnök azt a programot – hangsúlyozta Dinnyés –, amely a magyar nemzetet a sír szélére vitte. A második világháború előfutára volt a hírhedtté vált győri beszéd. „Ennek betetőzése és a magyar történelem legszégyenteljesebb napja 1944. június 15.! Ezen a napon hurcolták el Magyarországon minden vidéki városából és gettójából, így innen Győrből is, zsúfolt marhavagonokban a zsidóság ezreit, tízezreit, százazreit. . . Minden igaz demokratikusan érző és élő magyar nevében ígérem, hogy a magyar demokrácia most épülő nemes világa a fájdalom minden érzését elfelejteti és begyógyítja a fájó, vérző sebeket. . . Ebben a percben, amely már eldőlt, nem hozhat a magyar demokrácia igazabb és nemesebb ítéletet, minthogy megfogadjuk valamennyien, hogy olyan életet teremtünk a magyar ég alatt, amely lehetetlenné teszi, hogy országunk határain belül a gyűlölködés, az embertelenség és a gonoszság üthesse fel újra a fejét. Ezt az állami és társadalmi biztonságot demokráciánk máris megteremtette, amely nem felekezeti, nem társadalmi rang és osztály szerint különbözteti meg az embereket, hanem egyedül abból a szempontból értékeli, hogy

kik a dolgozói, a munkásai, a vezetői ennek a sokat szenvedett népnek. . .”

A JOINT amerikai alelnöke angol nyelvű beszédében (Görög Frigyes tolmácsolta) hangsúlyozta, hogy meghatott lélekkel áll az 5 000 mártír emléke előtt. „Az emlékművek nem a halottaknak szólnak, hanem az élőknek. Hirdesse ez az emlékmű, hogy a gyűlölet korszaka örökre lezárult ezen a földön, hirdesse az emberi szolidaritást és fejezze ki a jobb jövő reményét. Nagy elégtétellel hallottam a köztársasági elnök szavait és emlékezésül hazaviszem magammal ezeket a szavakat, amelyek bizonyítják, hogy a magyar kormánynak, a magyar népnek eltökélt szándéka megakadályozni, hogy mindaz, ami a múltban előfordult, a jövőben újra megtörténjék.”⁹⁰

Sem előtte, sem utána nem avatták fel ilyen ünnepélyes keretek között a mártírok emlékművét Magyarországon, mint éppen Győrött. Szimbólum volt ez, hogy azon a helyen, ahol az ellenforradalmi rendszer miniszterelnöke meghirdette a „zsidótörvényt”, amely a gázkamrákhoz s megsemmisítő táborokhoz vezetett, most a felszabadulás után az új, a demokratikus Magyarország vezetői tettek hitet az emberek egyenlő jogai mellett. A felszabadult nép képviselői jöttek tisztelni az elnyomás mártírjai előtt.

A győri hitközség átvette az emlékművet, hogy gondját viselje. Mint a mártírok vér szerinti örököseinek az a feladatuk, hogy fenntartsák hitközségüket és ezzel megőrizték szellemi hagyatékukat.

A hitközség vezetői és tagjai ezt a nemes feladatot és célkitűzést magukévá tették. Töretlen kitartással és szívós munkával tartják fenn azóta is vallási közösségüket.

Fleischmann Elek, akinek jelentős szerepe volt a hitközség újjászervezésében, 1950-ben vált meg az elnökségtől. Utódjául Spiegel Károlyt választották meg, és ő mindig lelkesen végezte nehéz feladatát. Később Ungár Kálmán vette át az elnökséget, de az 50-es évek végén már ismét Spiegel Károlyra ruházták ezt a tisztséget. 1962 óta Steiner Gyula vezeti a hitközséget

nagy odaadással. Ugyancsak ő intézi a községkerület ügyeit is. Legközelebbi munkatársa Geiger Dezső, a Chevra Kadisa irányítója.

A hitközség szellemi vezetésében is több változás történt az elmúlt 3 évtizedben. 1948-ban dr. Eisenberg Béla főrabbit a bécsi hitközség hívta meg egyházi vezetőjének. Távozása után dr. Landler Péter került a helyére. Őt dr. Klein Tibor követte. Az ötvenes évek vége óta, mintegy két évtizede, dr. Vértes Árpád a győriek főrabbija, aki egyben az egész északdunántúli községkerület területén is ellátja a lelkeszi feladatokat.

A győri községkerület jelenleg már az egész északdunántúli zsidóságot magába foglalja, gondoskodik vallási igényeiknek kielégítéséről.

A győri mártírokról azóta is, minden évben, mély gyásszal emlékezik meg a hitközség vezetősége. Az évfordulóra a világ minden részéből érkeznek vendégek. A fővárosi zsidóság, valamint az állam, a város vezetői is képviseltetik magukat a gyászistentiszteleten, az emlékműnél.

Aere perennius. . . De minden emlékműnél erősebben őrzik a vértanúk neveit és emlékezetét a rokonok, a túlélők, a leszámítottak. Bennük és a győri hitközség tevékenységében élnek tovább. . .

JEGYZETEK

¹ Egyenlőség,

² Uo.

³ Uo.

⁴ Uo.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

²⁹ Uo.

1930. feb. 22. sz.

1930. márc. 29. sz.

1930. jan. 4. sz.

1930. jubileumi sz.

1932. febr. 20. sz.

1930. márc. 29. sz.

1930. szept. 19. sz.

1930. febr. 1. sz.

1933. jan. 7. sz.

1933. febr. 4. sz.

1933. febr. 15. sz.

1931. márc. 14. sz.

1933. jul. 8. sz.

1934. aug. 4. sz.

1936. ápr. 23. sz.

1936. aug. 27. sz.

1938. jan. 7. sz.

1934. aug. 25. sz.

1934. szept. 1. sz.

1935. márc. 30. sz.

1935. szept. 28. sz.

1935. nov. 2. sz.

1930. márc. 29. sz.

1930. jan. 4. sz.

1930. okt. 18. sz.

1931. dec. 5. sz.

1935. dec. 21. sz.

1936. jún. 18. sz.

1937. nov. 4. sz.

30	Uo.	1931. aug. 29. sz.
31	Uo.	1933. jan. 28. sz.
32	Uo.	1930. máj. 10. sz.
33	Uo.	1932. máj. 28. sz.
34	Uo.	1934. aug. 18. sz.
35	Uo.	1937. jún. 17. sz.
36	Uo.	1938. febr. 3. sz.
37	Uo.	1938. aug. 11. sz.
38	Hitközségi Jegyzőkönyv,	1939.
39	Győri Nemzeti Hírlap,	1939. máj. 30. sz.
40	Uo.	1939. jún. 4. sz.
41	Győri Magyar Hírlap,	1939. febr. 12. sz.
42	Hitközségi Jegyzőkönyv,	1939.
43	Uo.	1939.
44	Uo.	1939.
45	Uo.	1939.
46	Uo.	1939.
47	Uo.	1939.
48	Egyenlőség,	1940. febr. 1. sz.
49	Uo.	1940. júl. 11. sz.
50	Magyar Zsidók Lapja,	1941. nov. 13. sz.
51	Uo.	1941. okt. 30. sz.
52	Uo.	1941. dec. 18. sz.
53	Győri Nemzeti Hírlap,	1942. márc. 25. sz.
54	Uo.	1942. ápr. 14. sz.
55	Uo.	1942. ápr. 15. sz.
56	Uo.	1942. máj. 1. sz.
57	Uo.	1942. máj. 2. sz.
58	Uo.	1942. máj. 28. sz.
59	Uo.	1944. jan. 1. sz.
60	Uo.	1944. ápr. 2. sz.
61	Uo.	1944. máj. 4. sz.
62	Uo.	1944. ápr. 19. sz.
63	Uo.	1944. ápr. 18. sz.
64	Uo.	1944. máj. 7. sz.
65	Uo.	1944. ápr. 22. sz.
66	Uo.	1944. ápr. 20. sz.
67	Uo.	1944. máj. 6. sz.
68	Uo.	1944. máj. 6. sz.
69	Uo.	1944. ápr. 22. sz.
70	Uo.	1944. máj. 16. sz.
71	Uo.	1944. ápr. 21. sz.

72 Uo.	1944. máj. 9. sz.
73 Uo.	1944. máj. 13. sz.
74 Uo.	1944. máj. 6. sz.
75 Uo.	1944. máj. 13. sz.
76 Uo.	1944. máj. 31. sz.
77 Uo.	1944. máj. 27. sz.
78 Uo.	1944. jún. 1. sz.
79 Uo.	1944. jún. 8. sz.
79/a Maradék zsidóság. Bp.	1946. 13.
80 A győri mártírok emlékezetére kiadott füzetből, szemtanúk beszámolója, (Megjelent Haifa, Izrael.), É. n.	
81 Győri Nemzeti Hírlap,	1944. jún. 10. sz.
82 Uo.	1944. jún. 13. sz.
83 Uo.	1944. jún. 24. sz.
84 Új Élet,	1946. febr. 21. sz.
85 Győri Nemzeti Hírlap,	1944. máj. 27. sz.
86 Hitközségi Jegyzőkönyv.	1946.
87 Uo.	1946.
88 Új Élet,	1946. dec. 19. sz.
89 Uo.	1947. máj. 29. sz.
90 Uo.	1947. jún. 19. sz.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
Emlékeztetésül	7
Bevezetés	11
I. A GAZDASÁGI VÁLSÁG ÉVEI (1930 – 1937)	15
A zsidóság gazdasági helyzete	15
A hitközségi élet	17
Antiszemita kísérletek	19
Rabbiválasztás	21
A hitközség keretében működő egyesületek	24
Az ortodox hitközség	28
A XII. községterület	30
II. A NYÍLT ÜLDÖZÉS KORA (1938 – 1944)	33
Az antiszemitizmus kormányprogrammá válik	33
Az első zsidótörvény	35
A második zsidótörvény	38
A hitközség a második világháború alatt	40
A gyűlölet orgiáját üli	46
III. A DEPORTÁLÁS	50
IV. A HITKÖZSÉG ÚJJÁÉLED	59
A megalakulás	59
A Mártíremlékmű	61
Jegyzetek	67

1992 MAJ 25

TARTALOMJEGYZÉK

6	Tartalomjegyzék
7	A Magyar Népköztársaság
11	Tartalomjegyzék
12	I. A GAZDASÁGI VÁLTOZÁSOK (1930-1937)
13	A gazdasági változások jellegzetességei
14	A mezőgazdaság szerepe
15	A mezőgazdaság fejlődése
16	A mezőgazdaság modernizációja
17	A mezőgazdaság modernizációjának feltételei
18	A mezőgazdaság modernizációjának útjai
19	A mezőgazdaság modernizációjának eredményei
20	A mezőgazdaság modernizációjának feladatai
21	A mezőgazdaság modernizációjának szervezése
22	A mezőgazdaság modernizációjának finanszírozása
23	A mezőgazdaság modernizációjának jogi szabályozása
24	A mezőgazdaság modernizációjának társadalmi feltételei
25	A mezőgazdaság modernizációjának oktatási feladatai
26	A mezőgazdaság modernizációjának egészségügyi feladatai
27	A mezőgazdaság modernizációjának kulturális feladatai
28	A mezőgazdaság modernizációjának ideológiai feladatai
29	A mezőgazdaság modernizációjának politikai feladatai
30	A mezőgazdaság modernizációjának jogi feladatai
31	A mezőgazdaság modernizációjának gazdasági feladatai
32	A mezőgazdaság modernizációjának pénzügyi feladatai
33	A mezőgazdaság modernizációjának statisztikai feladatai
34	A mezőgazdaság modernizációjának oktatási feladatai
35	A mezőgazdaság modernizációjának egészségügyi feladatai
36	A mezőgazdaság modernizációjának kulturális feladatai
37	A mezőgazdaság modernizációjának ideológiai feladatai
38	A mezőgazdaság modernizációjának politikai feladatai
39	A mezőgazdaság modernizációjának jogi feladatai
40	A mezőgazdaság modernizációjának gazdasági feladatai
41	A mezőgazdaság modernizációjának pénzügyi feladatai
42	A mezőgazdaság modernizációjának statisztikai feladatai
43	A mezőgazdaság modernizációjának oktatási feladatai
44	A mezőgazdaság modernizációjának egészségügyi feladatai
45	A mezőgazdaság modernizációjának kulturális feladatai
46	A mezőgazdaság modernizációjának ideológiai feladatai
47	A mezőgazdaság modernizációjának politikai feladatai
48	A mezőgazdaság modernizációjának jogi feladatai
49	A mezőgazdaság modernizációjának gazdasági feladatai
50	A mezőgazdaság modernizációjának pénzügyi feladatai
51	A mezőgazdaság modernizációjának statisztikai feladatai
52	A mezőgazdaság modernizációjának oktatási feladatai
53	A mezőgazdaság modernizációjának egészségügyi feladatai
54	A mezőgazdaság modernizációjának kulturális feladatai
55	A mezőgazdaság modernizációjának ideológiai feladatai
56	A mezőgazdaság modernizációjának politikai feladatai
57	A mezőgazdaság modernizációjának jogi feladatai
58	A mezőgazdaság modernizációjának gazdasági feladatai
59	A mezőgazdaság modernizációjának pénzügyi feladatai
60	A mezőgazdaság modernizációjának statisztikai feladatai
61	A mezőgazdaság modernizációjának oktatási feladatai
62	A mezőgazdaság modernizációjának egészségügyi feladatai
63	A mezőgazdaság modernizációjának kulturális feladatai
64	A mezőgazdaság modernizációjának ideológiai feladatai
65	A mezőgazdaság modernizációjának politikai feladatai
66	A mezőgazdaság modernizációjának jogi feladatai
67	A mezőgazdaság modernizációjának gazdasági feladatai
68	A mezőgazdaság modernizációjának pénzügyi feladatai
69	A mezőgazdaság modernizációjának statisztikai feladatai
70	A mezőgazdaság modernizációjának oktatási feladatai
71	A mezőgazdaság modernizációjának egészségügyi feladatai
72	A mezőgazdaság modernizációjának kulturális feladatai
73	A mezőgazdaság modernizációjának ideológiai feladatai
74	A mezőgazdaság modernizációjának politikai feladatai
75	A mezőgazdaság modernizációjának jogi feladatai
76	A mezőgazdaság modernizációjának gazdasági feladatai
77	A mezőgazdaság modernizációjának pénzügyi feladatai
78	A mezőgazdaság modernizációjának statisztikai feladatai
79	A mezőgazdaság modernizációjának oktatási feladatai
80	A mezőgazdaság modernizációjának egészségügyi feladatai
81	A mezőgazdaság modernizációjának kulturális feladatai
82	A mezőgazdaság modernizációjának ideológiai feladatai
83	A mezőgazdaság modernizációjának politikai feladatai
84	A mezőgazdaság modernizációjának jogi feladatai
85	A mezőgazdaság modernizációjának gazdasági feladatai
86	A mezőgazdaság modernizációjának pénzügyi feladatai
87	A mezőgazdaság modernizációjának statisztikai feladatai
88	A mezőgazdaság modernizációjának oktatási feladatai
89	A mezőgazdaság modernizációjának egészségügyi feladatai
90	A mezőgazdaság modernizációjának kulturális feladatai
91	A mezőgazdaság modernizációjának ideológiai feladatai
92	A mezőgazdaság modernizációjának politikai feladatai
93	A mezőgazdaság modernizációjának jogi feladatai
94	A mezőgazdaság modernizációjának gazdasági feladatai
95	A mezőgazdaság modernizációjának pénzügyi feladatai
96	A mezőgazdaság modernizációjának statisztikai feladatai
97	A mezőgazdaság modernizációjának oktatási feladatai
98	A mezőgazdaság modernizációjának egészségügyi feladatai
99	A mezőgazdaság modernizációjának kulturális feladatai
100	A mezőgazdaság modernizációjának ideológiai feladatai

Felelős kiadó: Héber Imre

79/163 Franklin Nyomda - Felelős vezető: Vágó Sándorné igazgató

2025. MÁJ. 28.

